

บทที่ ๓

ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาพฤติกรรมตามแนววิถีพุทธของโรงเรียนบ้านเขว

โรงเรียนมีความสำคัญลำดับต้นๆ ในการกำหนดยุทธศาสตร์เพื่อพัฒนาเด็กและเยาวชนของชาติให้มีพฤติกรรมอันพึงประสงค์และให้เป็นไปตามมาตรฐานที่กระทรวงศึกษาธิการได้วางกรอบแนวคิดไว้ โดยเฉพาะการพัฒนาเยาวชนตามแนววิถีพุทธของโรงเรียนบ้านเขว และได้นำหลักธรรมที่เหมาะสมในการบูรณาการทั้งบ้าน วัด โรงเรียนซึ่งประกอบด้วยหลักธรรมเหล่านี้ คือ พฤติกรรมการปฏิบัติตนตามหลักอริยบท ๔ หลักสังคหวัตถุ ๔ พฤติกรรมการสวดมนต์ไหว้พระ พฤติกรรมการตักบาตร พฤติกรรมการนั่งสมาธิและประโยชน์ ของการฝึกสมาธิ การใช้วาจาที่สุภาพ การมีเมตตา กรุณาต่อเพื่อนๆ และสัตว์ ทุกชนิด การปฏิบัติตามหลักเบญจศีลและเบญจธรรม ความซื่อสัตย์ สุจริต และความอดทน การกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ และการให้อภัย ดังมีเนื้อหาขอบเขตของการศึกษาที่ผู้วิจัยจะได้นำเสนอต่อไปนี้

๓.๑ ยุทธศาสตร์การพัฒนาในระยะแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑๑^๑

ภายใต้สถานการณ์การเปลี่ยนแปลงที่จะมีผลต่อทิศทางการพัฒนาประเทศในระยะแผนพัฒนา ฉบับที่ ๑๑ สะท้อนให้เห็นว่าประเทศไทยยังต้องเผชิญกระแสการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกประเทศที่ผันผวน ซับซ้อนและคาดการณ์ผลกระทบได้ยาก แม้ว่าในภาพรวมสังคมไทยมีภูมิคุ้มกันเพิ่มขึ้น และมีภูมิคุ้มกันที่แข็งแกร่งแตกต่างกันไปทั้งในระดับปัจเจก ครอบครัว ชุมชน และสังคม แต่ก็ยังไม่เพียงพอที่จะรองรับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ ส่งผลให้ประเทศต้องเผชิญกับความเสี่ยงในหลายมิติ โดยเฉพาะความเสี่ยงจากการบริหารภาครัฐที่อ่อนแอ โครงสร้างเศรษฐกิจที่ไม่สามารถรองรับการเติบโตอย่างยั่งยืน ทั้งความเสี่ยงจากความเสื่อมถอยของค่านิยมที่ดีงามในสังคมไทย ความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและความเสี่ยงด้านความมั่นคงของประเทศ จึงจำเป็นต้องนำภูมิคุ้มกันที่มีอยู่พร้อมทั้งสร้างภูมิคุ้มกันในประเทศให้เข้มแข็งขึ้นภายใต้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยเสริมสร้างทุนที่มีอยู่ของประเทศให้เข้มแข็ง ทั้งทุนทางสังคม ทุนทางเศรษฐกิจ และทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพและเป็นธรรม เพื่อเตรียมพร้อมให้ประเทศสามารถปรับตัวรองรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงในอนาคตได้อย่างยั่งยืน

การพัฒนาประเทศในระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๑ จึงมีแนวคิดที่มีความต่อเนื่องจากแนวคิดของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๘-๑๐ โดยยังคงยึดหลัก “ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง” และ “คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา” รวมทั้ง “สร้างสมดุลการพัฒนา” ในทุกมิติ และขับเคลื่อนให้บังเกิดผลในทางปฏิบัติที่ชัดเจนยิ่งขึ้นในทุกระดับ เพื่อให้การพัฒนาและบริหารประเทศเป็นไปบนทางสายกลาง เชื่อมโยงทุกมิติของการพัฒนาอย่างบูรณาการ ทั้งคน สังคม เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อมและการเมือง โดยมีการวิเคราะห์อย่าง “มีเหตุผล” และใช้หลัก “ความพอประมาณ” ให้เกิดความสมดุลระหว่างมิติทาง

^๑ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักนายกรัฐมนตรี, (พ.ศ.

วัตถุดิบจิตใจของคนในชาติ ความสมดุลระหว่างความสามารถในการพึ่งตนเองกับการแข่งขันในโลก ความสมดุลระหว่างสังคมชนบทกับเมืองเตรียม “ระบบภูมิคุ้มกัน” ด้วยการบริหารจัดการความเสี่ยงให้เพียงพอพร้อมรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายในประเทศ ทั้งนี้ การขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาทุกขั้นตอนต้องใช้ “ความรอบรู้” ในการพัฒนาด้านต่างๆ ด้วยความรอบคอบ เป็นไปตามลำดับขั้นตอน และสอดคล้องกับวิถีชีวิตของสังคมไทย รวมทั้งเสริมสร้างศีลธรรมและสำนึกใน “คุณธรรม” จริยธรรมในการปฏิบัติหน้าที่และดำเนินชีวิตด้วย “ความเพียร” จะเป็นภูมิคุ้มกันที่ดีให้พร้อมเผชิญการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทั้งในระดับปัจเจก ครอบครัวชุมชน สังคม และประเทศชาติ

การกำหนดทิศทางและยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศในระยะของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๑ จึงต้องเร่งสร้างภูมิคุ้มกันเพิ่มขึ้นในมิติการพัฒนาต่างๆ เพื่อป้องกันปัจจัยเสี่ยงที่สังคมไทยต้องเผชิญ และเสริมรากฐานของประเทศด้านต่างๆ ให้เข้มแข็ง ควบคู่ไปกับการให้ความสำคัญกับการพัฒนาคนและสังคมไทยให้มีคุณภาพ ก้าวทันต่อการเปลี่ยนแปลง มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรและได้รับประโยชน์จากการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมอย่างเป็นธรรม รวมทั้งสร้างโอกาสทางเศรษฐกิจด้วยฐานความรู้ เทคโนโลยีและนวัตกรรม และความคิดสร้างสรรค์บนพื้นฐานการผลิตและการบริโภคที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อมนำไปสู่การพัฒนาประเทศที่มั่นคงและยั่งยืน โดยมีแนวทางการสร้างภูมิคุ้มกันในประเด็นต่างๆ ที่สำคัญในระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๑ ดังนี้

๑. การพัฒนาคนและสังคมไทยสู่สังคมคุณภาพ มุ่งสร้างภูมิคุ้มกันตั้งแต่ระดับปัจเจก ครอบครัวและชุมชนสู่สังคมที่มีคุณภาพ สามารถจัดการความเสี่ยงและปรับตัวเข้ากับการเปลี่ยนแปลง รวมทั้งมีส่วนร่วมในการพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประกอบด้วย

๑.๑ การสร้างความเป็นธรรมในสังคม ให้ความสำคัญกับการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมให้ทุกคนในสังคมไทยสามารถเข้าถึงบริการทางสังคมที่มีคุณภาพ มีโอกาสเข้าถึงทรัพยากรและโครงสร้างพื้นฐานในการสร้างอาชีพและรายได้ที่มั่นคง สามารถเข้าถึงกระบวนการยุติธรรมอย่างเสมอภาคและสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีศักดิ์ศรี ภายใต้ระบบบริหารจัดการภาครัฐที่โปร่งใส ยึดประโยชน์ส่วนรวมและเปิดโอกาสการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกภาคส่วนในกระบวนการพัฒนาประเทศ

๑.๒ การพัฒนาคนสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพคนไทยทุกช่วงวัยให้มีภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลง มีความพร้อมทั้งด้านร่างกายที่สมบูรณ์ แข็งแรง มีสติปัญญาที่รอบรู้ และมีจิตใจที่สำนึกในคุณธรรม จริยธรรม มีความเพียร มีโอกาสและสามารถเรียนรู้ตลอดชีวิต ควบคู่กับการเสริมสร้างสภาพแวดล้อมในสังคมและสถาบันทางสังคมให้เข้มแข็งและเอื้อต่อการพัฒนาคน

๒. การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจสู่ทิศทางการเติบโตในรูปแบบใหม่ ที่มุ่งพัฒนาเศรษฐกิจภายในประเทศให้เข้มแข็ง เพื่อลดการพึ่งพาปัจจัยภายนอก โดยการสร้างความเข้มแข็งให้กับผู้ประกอบการในภาคการผลิตและบริการ โดยเฉพาะวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม ผู้ประกอบการหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ และผู้ประกอบการในภาคเกษตร ให้ใช้ภูมิปัญญาวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี นวัตกรรม และความคิดสร้างสรรค์ เพื่อยกระดับสู่การผลิตและการให้บริการบนฐานความรู้ และที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม ตลอดจนให้มีการเชื่อมโยงกับประเทศในภูมิภาคต่างๆ

บนพื้นฐานการพึ่งพาซึ่งกันและกัน รวมทั้งสร้างภูมิคุ้มกันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก ประกอบด้วย

๒.๑ การสร้างความเข้มแข็งภาคเกษตร ความมั่นคงของอาหารและพลังงาน ให้มีความสำคัญกับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานการผลิตภาคเกษตรให้เข้มแข็งและสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน เพื่อให้ภาคเกษตรเป็นฐานการผลิตอาหารและพลังงานที่มีความมั่นคง โดยการเพิ่มประสิทธิภาพและศักยภาพการผลิตภาคเกษตร การสร้างความมั่นคงในอาชีพและรายได้ให้แก่เกษตรกรตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ขณะเดียวกัน ให้มีความสำคัญกับการสร้างความมั่นคงด้านอาหารและพลังงานชีวภาพทั้งในระดับครัวเรือน ชุมชน และประเทศ เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้ภาคเกษตรสามารถพึ่งตนเองและเผชิญกับปัจจัยเสี่ยงต่างๆ ได้อย่างมั่นคง

๒.๒ การปรับโครงสร้างเศรษฐกิจสู่การเติบโตอย่างมีคุณภาพและยั่งยืน ให้มีความสำคัญกับการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจบนฐานความรู้ ความคิดสร้างสรรค์ และภูมิปัญญา ภายใต้ปัจจัยสนับสนุนที่เอื้ออำนวยและระบบการแข่งขันที่เป็นธรรม มุ่งปรับโครงสร้างการค้าและการลงทุนให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดทั้งภายในและต่างประเทศ สร้างมูลค่าเพิ่มให้กับสาขาบริการที่มีศักยภาพ พัฒนาภาคอุตสาหกรรมสู่อุตสาหกรรมฐานความรู้เชิงสร้างสรรค์และเป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและระบบโลจิสติกส์ ควบคู่ไปกับการปฏิรูปกฎหมายและกฎระเบียบต่างๆ และบริหารจัดการเศรษฐกิจส่วนรวมอย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้เป็นฐานเศรษฐกิจของประเทศที่เข้มแข็งและขยายตัวอย่างมีคุณภาพ

๒.๓ การสร้างความเชื่อมโยงกับประเทศในภูมิภาคเพื่อความมั่นคงทางเศรษฐกิจ และสังคมให้ความสำคัญกับการเชื่อมโยงการพัฒนาเศรษฐกิจภายในประเทศกับความร่วมมือระหว่างประเทศในภูมิภาคต่างๆ บนพื้นฐานของการพึ่งพาซึ่งกันและกัน และมีภูมิคุ้มกันต่อกระแสการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก ให้มีความสำคัญกับการพัฒนาความร่วมมือแบบหุ้นส่วนการพัฒนาที่ยั่งยืน และยึดผลประโยชน์ร่วมกันทั้งในระดับอนุภูมิภาคและภูมิภาค สร้างปฏิสัมพันธ์ในความร่วมมือระหว่างประเทศอย่างสร้างสรรค์ เตรียมความพร้อมของประเทศไทยในการเข้าสู่ประชาคมอาเซียน และเสริมสร้างความเข้มแข็งของภาคีการพัฒนาภายในประเทศตั้งแต่ระดับชุมชนท้องถิ่นให้ก้าวทันการเปลี่ยนแปลง

๓. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ให้มีความสำคัญกับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้เพียงพอต่อการรักษาสมดุลของระบบนิเวศบนพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดูแล รักษาและใช้ประโยชน์ การปรับกระบวนทัศน์การพัฒนาและขับเคลื่อนประเทศไปสู่การเป็นเศรษฐกิจและสังคมคาร์บอนต่ำและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ควบคู่ไปกับการเตรียมความพร้อมรองรับการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศและภัยพิบัติทางธรรมชาติ สร้างภูมิคุ้มกันด้านการค้าจากเงื่อนไขด้านสิ่งแวดล้อมและเพิ่มบทบาทของไทยในเวทีประชาคมโลกเพื่อให้สังคมมีภูมิคุ้มกัน สามารถสนับสนุนการพัฒนาเศรษฐกิจและยกระดับคุณภาพชีวิตให้คนในสังคมไทย

สรุป การพัฒนาประเทศในระยะแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๑ จะเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันในมิติต่างๆ ให้แก่ ปังเจก ครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศ โดยใช้แนวคิดและทิศทางการพัฒนาประเทศสู่ความยั่งยืนตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงต่อเนื่องจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๐ พร้อมทั้งขยายการนำทุนของประเทศที่มีศักยภาพจาก ๓ ทุน ทั้งทุนสังคม ทุนเศรษฐกิจ และทุน

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็น ๖ ทุน ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนสังคม ทุนกายภาพ ทุนทางการเงิน ทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และทุนทางวัฒนธรรม

๓.๒ ความเป็นมาของการพัฒนาพฤติกรรมตามแนววิถีพุทธ

พฤติกรรมของเยาวชนที่พึงปรารถนา เป็นสิ่งสำคัญต่อสังคมในปัจจุบันพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญต่อการพัฒนา ศักยภาพของตนเอง โดยเน้นที่การกระทำเพื่อให้เยาวชนมีพฤติกรรมที่พึงปรารถนา หากเยาวชนมีการกระทำทั้ง ทางกาย วาจา และจิตใจ ย่อมเป็นผู้ประเสริฐได้ เนื่องจากวัยไม่ได้เป็นตัวชี้วัดทางพระพุทธศาสนาเลยว่า คนดีจะต้องเป็นผู้ใหญ่นั้น เยาวชนก็ทำได้เช่นกัน ดังคำอุปมาอุปไมยว่า “หงส์ กระเรียน นกยูง ช้าง ฟาน ย่อมกลัวราชสีห์ทั้งนั้น จะถือว่าเอาร่างกายเป็นประมาณไม่ได้ ฉนโค ในหมู่มนุษย์ก็ฉนนั้น ถ้าแม่เด็กมีปัญญาก็เป็นผู้ใหญ่ได้ คนโง่ถึงร่างกายใหญ่โต ก็เป็นผู้ใหญ่ไม่ได้”^๒ ฉะนั้น เยาวชนเมื่ออยู่ในสังคม เป็นผู้ที่มีหลายบทบาทเกิดขึ้นพร้อมกัน การได้รับสถานภาพเป็น “ลูก” เป็นอันดับแรก และมีสถานภาพต่างๆ ต่อมาโดยลำดับ เมื่อเข้าโรงเรียนก็เรียกว่าเป็น “นักเรียน, นักศึกษา, นิสิต” เป็นต้น เมื่อเติบโตขึ้นอีกระดับก็เรียกว่าเป็น “พลเมือง” เมื่อเข้าสู่พระพุทธศาสนาก็เรียกว่า “พุทธศาสนิกชน” เยาวชนจึงมีส่วนเกี่ยวข้องกับสถาบันต่างๆ ในสังคมในฐานะเป็นสมาชิก และเมื่อเติบโตขึ้น ก็มีบทบาทและความสำคัญต่อสังคมมากขึ้นเช่นเดียวกัน ดังนั้น การที่เยาวชนจะประสบความสำเร็จในด้านต่างๆ เป็นเยาวชนที่ดี เป็นคนเก่ง จะต้องฝึกฝนพัฒนาตนเองด้วยกันทั้งสิ้น ดังคำที่พระพุทธองค์ได้รับรองไว้ว่า บุคคลที่จะเจริญก้าวหน้าในระดับโลกียสมบัตินี้ พึงตั้งอยู่ในความขยันหมั่นเพียร มีความระมัดระวังด้วยสติ ทำงานซื่อสัตย์มีสะอาดไม่คดโกง ใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำการหรือสั่งการ สำรวมตนเอง ใช้ชีวิตอยู่โดยธรรม” (มีคุณธรรมประจำตน) และต้องไม่ประมาท ในกิจทั้งปวง ในการงานทุกอย่าง เขาย่อมได้รับยศเกียรติ อันเป็นวิสัยของโลกอย่างแน่นอน หลักในการพัฒนาตนในระดับนี้มุ่งให้บุคคลรู้จักรับผิดชอบต่อตนเองเสียก่อนแล้วค่อยพัฒนาคนอื่นและ สิ่งแวดล้อมภายหลัง เพราะมีฉะนั้น ถ้าไม่ฝึกฝนตนแล้ว ก็เป็นบัณฑิตไม่ได้ เป็นได้ก็แต่คนพาล คนทำลายสังคมให้พินาศเสียหาย เช่น พวกก่อการร้าย พวกโจรกรรมทรัพย์ชาวบ้าน พวกก่ออาชญากรรมสร้างปัญหาให้แก่ประเทศชาติของเรา และอีกเหตุผลหนึ่ง คนที่ไม่ฝึกฝนตน ชื่อว่าประมาทหมัวเมาอยู่ในบาปอกุศลกรรม ย่อมได้ รับทุกข์ระ้าไปในการกระทำของตน นั้น เพราะเหตุว่าหากขาดการพัฒนาตนเองที่ดีแล้ว ย่อมประสบกับความทุกข์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า หากความสุขในการดำเนินชีวิตได้ยากยิ่ง จะมี ก็สุขชั่วครั้งชั่วคราวไม่ถาวรแต่ประการใด^๓

ความหมายของพฤติกรรม เยาวชน หมายถึง การกระทำของเยาวชนทั้งที่ปรากฏและไม่ปรากฏออกมาภายนอก โดยการกระทำนั้นต้องกระทำด้วยเจตนา ความคิดนึก ความตั้งใจ การเลือก

^๒ ประเวศ วะสี, พระสงฆ์และศาสนิกชนจะปฏิบัติได้อย่างไร, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกลดคิมทอง, ๒๕๓๐), หน้า ๑๓-๓๐.

^๓ พระมหาบุญเพียร ปุณณวิริโย(แก้ววงศ์น้อย), “แนวคิดและวิธีการขัดเกลาทางสังคมในสถาบันครอบครัวตามแนวพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔).

^๔ สมสุข นิธิอุทัย, “การพัฒนาเยาวชนตามแนวพุทธในสังคมไทย”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

ตัดสินใจว่าจะทำอะไร พฤติกรรมเยาวชนตามแนวพุทธ ตามความหมายของกรรม สามารถแยกตามทวารหรือทางที่กระทำความผิดได้เป็น ๓ ด้าน ได้แก่^๕

๑) กายกรรม ได้แก่ การกระทำทางกายของเยาวชน เช่น การเคลื่อนไหวร่างกาย การใช้ร่างกายทำกิจกรรมต่างๆ

๒) วาจากรรม ได้แก่ การกระทำทางวาจาของเยาวชน เช่น การพูด การสื่อสาร การเขียนหนังสือ

๓) มโนกรรม ได้แก่ การกระทำทางใจของเยาวชน เช่น ความคิด ความเชื่อ ความเห็น การยึดถือ โดยในทางพระพุทธศาสนาถือว่ามโนกรรมมีความสำคัญมาก เพราะมโนกรรมหรือการกระทำทางใจนี้ หมายถึง กระบวนการคิดทั้งหมด ตั้งแต่ความคิดนึก การคิดปรุงแต่ง รวมทั้งความเชื่อถือ ความคิดเห็น ทฤษฎี ลัทธิ อุดมการณ์ทั้งหลาย หรือรวมเรียกว่า ทิฎฐิ ซึ่งเป็นตัวกำหนดพฤติกรรมของเยาวชน ความเป็นไปในชีวิตของเยาวชน และคติของสังคมทั้งหมด เมื่อเยาวชนเชื่อหรือเห็น หรือนิยามอย่างไร ก็คิด พูด และกระทำการต่างๆ ไปตามที่เชื่อที่เห็นที่นิยามอย่างนั้น ถ้าเป็นมิจฉาทิฎฐิ การคิด การพูด การทำก็เป็นไปในทางที่ผิดเป็นมิจฉาไปด้วย แต่หากเป็นสัมมาทิฎฐิ การคิด การพูด การทำของเยาวชนก็เป็นไปทางที่ถูกต้องเป็นสัมมาไปด้วย ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ธรรมทั้งหลายมีใจเป็นหัวหน้า มีใจเป็นใหญ่ สำเร็จด้วยใจ ถ้าคนมีใจชั่ว ก็จะพูดชั่วหรือ ทำชั่วตามไปด้วย เพราะความชั่วนั้น ทุกขย่อมติดตามเขาไป เหมือนล้อหมุนตามรอยเท้าโคที่ลากเกวียนไปถ้าคนมีใจดี ก็จะพูดดีหรือ ทำดีตามไปด้วย เพราะความดีนั้น สุขย่อมติดตามเขาไปเหมือนเงาติดตามตัวเขาไป ฉะนั้น”^๖ ตัวอย่างเช่น การที่เยาวชนเห็นว่าการมีเงินทองทรัพย์สินมากมีค่าสูงสุด เป็นจุดมุ่งหมายต้องการ ก็จะพยายามแสวงหาทรัพย์สินเงินทอง เพื่อเป็นมาตรฐานวัดความสำเร็จรุ่งเรือง เกียรติ และศักดิ์ศรี เป็นต้น พฤติกรรมของเยาวชนที่แสวงหาทรัพย์สินเงินทองและวัตถุที่ต้องการ จะแสดงออกหรือดำเนินชีวิตในรูปแบบหนึ่ง ส่วน พฤติกรรมของเยาวชนที่ถือความสงบสุขทางจิตใจ ก็จะดำเนินชีวิตอีกรูปแบบหนึ่ง

พัฒนาการของการพัฒนาปรีชาเชิงอารมณ์ตามแนวพุทธในสังคมไทยสำหรับการส่งเสริมการพัฒนาปรีชาเชิงอารมณ์ในสังคมไทย โดยกรมสุขภาพจิตได้ ส่งเสริมในองค์ประกอบ ๓ ด้านคือ^๗

๑) ความดี หมายถึง ความสามารถในการควบคุมอารมณ์และความ ต้องการ ของตนเอง ได้รู้จักเห็นอกเห็นใจผู้อื่นและมีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม

๒) ความเก่ง หมายถึง ความสามารถในการรู้จักตนเอง มีแรงจูงใจ สามารถตัดสินใจ แก้ปัญหา และแสดงออกได้อย่างมีประสิทธิภาพ ตลอดจนมีสัมพันธภาพที่ดีกับผู้อื่น

๓) ความสุข หมายถึง ความสามารถในการดำเนินชีวิตอย่างเป็นสุข มีความ ภูมิใจในตนเอง พอใจในชีวิต และมีความสุขสงบทางใจ

^๕ ม.ม.(ไทย) ๑๓/ ๑๐๙/ ๑๑๙, ม.ม.(ไทย) ๑๓/๑๑๐/๑๒๑ .

^๖ พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑-๒/๒๓-๒๔.

^๗ สำรวย วรเดชะคงคา, “ผลของการฝึกอบรมทางศาสนาที่มีต่อการพัฒนาจิตลักษณะของนักเรียนที่เข้าโครงการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อนที่วัดม่วง เขตหนองแขม กรุงเทพมหานคร”, ปรินญาณานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๓๘).

กรมสุขภาพจิต ได้เสนอแนะแนวทางและวิธีการพัฒนาความฉลาดทางอารมณ์ไว้ ๕ ประการ ดังนี้

๑) การตระหนักรู้ในตนเอง การรู้จักอารมณ์ตนเอง จะเป็นพื้นฐานในการควบคุมอารมณ์ เพื่อแสดงออกอย่างเหมาะสม การรู้จักอารมณ์ตนเอง หรือการรู้ตัว หรือการมีสติในทัศนะของพุทธศาสนานั้นเอง

๒) การควบคุมตนเอง เป็นความสามารถในการควบคุมอารมณ์และแสดงออกได้อย่างเหมาะสมกับบุคคล สถานที่ เวลา และเหตุการณ์ทั้งอารมณ์ดีและอารมณ์ไม่ดีให้ เกิดความสมดุลในการจัดการกับอารมณ์ตนเองนี้ จะทำได้ดีเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับความรู้จักอารมณ์ตนเอง

๓) การสร้างแรงจูงใจให้ตนเอง เป็นการมองหาแง่ดีของ สิ่งต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับตนเองจะๆ ช่วยทำให้เกิดความเชื่อมั่นว่าสามารถเผชิญกับเหตุการณ์ต่างๆ ได้ ทำให้เกิดกำลังใจที่จะสร้างสรรค์สิ่งดีๆ มุ่งไปสู่เป้าหมายที่ตั้งไว้

๔) การเข้าใจอารมณ์ผู้อื่น เป็นความสามารถในการรับรู้อารมณ์ความรู้สึกของผู้อื่น มีความเข้าใจเห็นใจผู้อื่น สามารถปรับความสมดุลของอารมณ์ตัวเอง ตอบสนองต่อผู้อื่นได้ อย่างสอดคล้องและเหมาะสม โดยเฉพาะกับบุคคลที่เราเกี่ยวข้อง สัมพันธ์ด้วย จะช่วยให้เราสามารถอยู่ร่วมหรือทำงานด้วยกันได้ดีและมีความสุขมากขึ้น

๕) การสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับผู้อื่น เป็นความสามารถในการอยู่ร่วมกัน และทำงานร่วมกับผู้อื่นโดยมีสัมพันธภาพที่ดีต่อกันและสร้างสรรค์ผลงานที่เป็นประโยชน์ ผู้ที่มี ความสามารถ และทักษะด้านนี้จะสามารถใช้ทั้งความคิด อารมณ์ และพฤติกรรม ในการอยู่ร่วมกันและทำงานร่วมกับบุคคลต่างๆ ได้อย่างราบรื่น

๓.๓ พฤติกรรมที่พึงประสงค์หลังการเรียนรู้

มนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐ และสามารถพัฒนาตนเองไปสู่เป้าหมายที่พึงประสงค์ได้ด้วยกระบวนการและวิธีการเรียนรู้ (Learning Process) ที่มนุษย์จะต้องมีกรรมวิธี หรือการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่องเป็นลำดับ และเป็นขั้นตอนตลอดไปจนประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ และเกิดความเจริญไพบูลย์ของงานทั้งทางด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญาอย่างถาวร อันเนื่องมาจากการฝึกฝน ฝึกหัด อบรม ลงมือปฏิบัติ หรือจัดกระทำ รวมทั้งการฟังการได้ยิน ได้เห็น ได้สัมผัส ได้อ่าน ได้สนทนา หรือพูด คุยกัน เป็นต้น จนสามารถมีความรู้ความเข้าใจ และนำไปประพฤติปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้ ด้วยการดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข ดังนั้นการเรียนรู้จึงเป็นปัจจัยหรือองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของมนุษย์ ที่จะก้าวไปสู่ความเจริญก้าวหน้าทั้งในด้านส่วนตัว ครอบครัว ชุมชน สังคมและประเทศชาติ ดังจะเห็นได้จากพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้ตราไว้เพื่อให้มีการปฏิรูปการศึกษาเล่าเรียนอย่างเป็นระบบ และให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ประชาชนคนไทยทุกระดับ โดยเฉพาะในระดับเยาวชนที่จะต้องได้รับการศึกษาภาคบังคับ รวม ๑๒ ปี และสามารถศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นต่อไปได้ตามศักยภาพ และความสามารถของแต่ละบุคคล

^๔ อัจฉรา สุขารมณ์ และคณะ, การพัฒนาปรีชาเชิงอารมณ์ตามแนวพุทธศาสนาในเยาวชนไทย, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์, ๒๕๔๗).

อนึ่ง สืบเนื่องมาจากสาเหตุของพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ของเยาวชนในสังคมไทย มีรากฐานมาจากสาเหตุที่สำคัญ คือ

๑) ครอบครัว อันได้แก่ การอบรมเลี้ยงดู และการเป็นตัวอย่างที่ไม่ดี ทำให้เยาวชนเรียนรู้สิ่งเหล่านี้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ก่อให้เกิดทัศนคติ ค่านิยม หรือ พฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ นอกจากนี้ชั้นทางสังคมของครอบครัวและถิ่นที่อยู่ของครอบครัว เป็นเครื่องกำหนดอัตราการกระทำผิดของเยาวชน

๒) เศรษฐกิจ ประกอบด้วยภาวะเศรษฐกิจของชุมชน ภาวะเศรษฐกิจของตนเอง

๓) สิ่งแวดล้อม เกิดการเพิ่มของจำนวนประชากร การศึกษาซึ่งโรงเรียนจะเป็นสถาบันสำคัญที่จะอบรมด้านความรู้หรือศีลธรรม การท่างเห็นพระพุทธรูปศาสนา สภาพที่อยู่อาศัย สถานำ เจริญเป็นแหล่งอบายมุขต่างๆ ผู้ใหญ่กระทำตัวอย่างที่ไม่ดีให้เด็กเห็น การขัดแย้งในทางวัฒนธรรม การคบเพื่อน และสื่อต่างๆ นั้น สาเหตุที่ได้กล่าวมานี้เป็นสาเหตุที่เกิดขึ้นในสังคมไทยหากมองในแง่ของพระพุทธศาสนา สาเหตุของพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ในสังคมไทยมีผลมาจากครอบครัว เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม เป็นปัจจัยภายนอกที่เรียกว่า ปรโตโฆสะ ส่งผลต่อพฤติกรรมเยาวชน โดยทางพระพุทธ ศาสนามองว่าสิ่งที่เป็นปัจจัยภายนอกอันได้แก่ ครอบครัว เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อม เป็นปรโตโฆสะ ปัจจัยภายนอกเหล่านี้ ซึ่งทำให้บุคคลนั้นได้รับอิทธิพลจากความเชื่อ ความคิดนึก ความเข้าใจ ภูมิธรรมภูมิปัญญา และพฤติกรรมที่ถ่ายทอดต่อกันมา ถ้าสิ่งที่ได้รับจากการแนะนำสั่งสอนถ่ายทอดมานั้นเป็นสิ่งที่ดีงามถูกต้อง อยู่ในแนวทางของเหตุผล ก็เป็นจุดเริ่มของสัมมา ทิฎฐิ ที่จะนำเข้าสู่ กระแสการพัฒนาหรือกระบวนการฝึก อันนำไปสู่พฤติกรรมที่พึงปรารถนา และหากเกิดมิจฉาทิฎฐิ ก็จะทำให้เกิดพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ขึ้น^๙

พฤติกรรมที่พึงประสงค์หลังการเรียนรู้ ในการพัฒนาเยาวชนมีเป้าหมาย ที่เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไป คือ การพัฒนาพฤติกรรมที่พึงประสงค์ให้เยาวชนเป็นคนดีและคน เก่ง โดยมีความหมายครอบคลุม การพัฒนาเยาวชนให้เป็นผู้ที่มีพฤติกรรมที่เหมาะสมในแต่ละ ด้าน ได้แก่

๑) เป็นผู้ที่ไม่เบียดเบียนตนเอง เช่น มีพฤติกรรมรักษาสุขภาพอนามัยส่วนบุคคล ไม่สูบบุหรี่ ไม่เล่นการพนัน เป็นต้น

๒) เป็นผู้ที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น เช่น มีพฤติกรรมซื่อสัตย์ ไม่ก้าวร้าวต่อผู้อื่น ทำตามระเบียบโรงเรียน เป็นต้น

๓) เป็นผู้ที่รับผิดชอบต่อหน้าที่ เช่น มีพฤติกรรมเรียนดี ทำงานที่ได้รับมอบหมายอย่างขยันขันแข็ง เป็นต้น

๔) พยายามพัฒนาตนเองและช่วยพัฒนาผู้อื่นและสังคมด้วย เช่น การอาสาพัฒนาชนบท ของนิสิตนักศึกษา มีพฤติกรรมประหยัดพลังงาน รักษาสาธารณสมบัติ รักษาสิ่งแวดล้อม

เมื่อพิจารณาเป้าหมายของการพัฒนาเยาวชนให้เป็นบุคคลผู้ที่มีพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ทั้ง ด้านตรงกับเป้าหมายของการพัฒนาเยาวชนตามแนววิถีพุทธที่แบ่งตามตามประโยชน์ที่ได้รับ (อรรถ) ในเป้าหมายในปัจจุบัน^{๑๐} (ทิฎฐธัมมิกัตถะ) คือ เป็นเป้าหมายที่เกิดจากการที่พฤติกรรม

^๙ สมสุข นิธิอุทัย, การพัฒนาเยาวชนตามแนวพุทธในสังคมไทย, หน้า ๘๒.

^{๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การศึกษาที่สากลบนฐานแห่งภูมิปัญญาไทย, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พริ้นติ้ง, ๒๕๕๓), หน้า ๑๐๙.

ดำเนินไปอย่างชอบธรรมการปฏิบัติต่อ ต่างๆ อย่างถูกต้อง พฤติกรรมที่ กระทำ จะต้องทำตนและผู้อื่นที่เกี่ยวข้องให้มีความสุข อยู่ร่วมกันด้วยดี ปฏิบัติหน้าที่ต่อกันอย่างถูกต้องในระหว่างบุคคล เพื่อความสุขร่วมกันซึ่งเป็นเป้าหมาย ปัจจุบันในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งการพัฒนาในสังคมไทยนำมาใช้เนื่องจากเห็นผลในปัจจุบันชัดเจน ดังนั้นเป้าหมายของการพัฒนาเยาวชนในสังคมไทย สามารถ ส่งผลให้เยาวชน กระทำ พฤติกรรมของตนเอง ให้ดำเนินไปสู่เป้าหมาย ที่สูงขึ้น ในเป้าหมายในอนาคต (สัมปรายภพ) อันเกี่ยวกับการพฤติกรรมที่เยาวชน แสดงออกในด้านคุณค่าของชีวิต และเป้าหมายขั้นสูงสุด (ปรมาตมะ) เกี่ยวกับสาระที่แท้จริงของพฤติกรรมชีวิต มนุษย์ ตามลำดับ ได้ ด้วย เนื่องจากพฤติกรรมที่ดีในปัจจุบัน ย่อมส่งผลต่อไปในพฤติกรรมที่จะกระทำให้ออนาคตและพฤติกรรมขั้นสูงสุดได้^{๑๑}

๓.๔ หลักธรรมในการพัฒนาพฤติกรรมเยาวชนตามแนววิถีพุทธ

หลักธรรม เป็นเครื่องมือที่จำเป็นอย่างยิ่งในการที่จะมาใช้บูรณาการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมอันไม่เหมาะสมของเยาวชนให้เป็นผู้มีพฤติกรรมอันเหมาะสมดีงาม และเป็นประโยชน์เกื้อกูลทั้งต่อเยาวชน สถานศึกษา ผู้ปกครอง และชุมชน ซึ่งมีหลักที่สำคัญ ดังนี้

๓.๔.๑ พฤติกรรมการปฏิบัติตนตามหลักอิทธิบาท ๔

มนุษย์ไม่ว่าจะเป็นเพศหญิง หรือเพศชาย เมื่อเข้าสู่วัยทำงานก็จำเป็นที่จะต้องมีโอกาสหรืองานอย่างใดอย่างหนึ่งที่พึงกระทำ เมื่อมีงานที่ต้องทำกับทุกคนแล้ว บุคคลเหล่านั้นก็ต้องมีการพัฒนา หรือปรับปรุงงานของตนให้เจริญก้าวหน้าไปสู่จุดหมายปลายทางของงานนั้นๆ ที่กำหนดไว้ มีคนเป็นจำนวนมากที่ทำงานแล้วไม่ประสบผลสำเร็จตามที่คาดหวังไว้ ทำให้เกิดความท้อใจและหมดกำลังใจ ดังนั้นในที่นี้ขอนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาใช้ในการพัฒนางานของแต่ละคนด้วยอิทธิบาท ๔ ประการ ซึ่งเป็นหัวข้อธรรมที่จะช่วยให้ผู้ปฏิบัติธรรมประสบความสำเร็จได้ตามประสงค์ โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้อิทธิบาท คือ คุณเครื่องให้สำเร็จความประสงค์มี ๔ อย่าง คือ^{๑๒}

๑. ฉันทะ พอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น
๒. วิริยะ เพียรประกอบสิ่งนั้น
๓. จิตตะ เอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้นไม่วางธุระ
๔. วิมังสา หมั่นตรองพิจารณาเหตุผลในสิ่งนั้น

คำว่า อิทธิบาท หมายถึง คุณเครื่องให้สำเร็จความประสงค์ คุณธรรมเครื่องให้ถึงความเจริญ หรือให้ถึงความสำเร็จ หรือคุณธรรมที่จะช่วยให้บุคคลประสบความสำเร็จในสิ่งที่ตนประสงค์ หรือคุณธรรมที่เป็นข้อปฏิบัตินำไปสู่ความสำเร็จ และความเจริญก้าวหน้าในหน้าที่กิจการงาน หรือในอาชีพโดยชอบธรรม จากข้อความข้างต้นได้มีผู้อธิบายเกี่ยวกับองค์ประกอบของอิทธิบาท ๔ ไว้ดังนี้

ฉันทะ ความพอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น

^{๑๑} สมสุข นิธิอุทัย, การพัฒนาเยาวชนตามแนวพุทธในสังคมไทย, หน้า ๘๕.

^{๑๒} อภิ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๕๘/๓๕๒.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายเกี่ยวกับ ฉันทะว่า ฉันทะ มีใจรัก คือพอใจจะทำสิ่งนั้น และทำด้วยใจรักต้องการทำให้เป็นผลสำเร็จอย่างดีแห่งกิจการงานที่ทำ มิใช่สักว่าทำพอให้เสร็จๆ หรือเพียงเพราะอยากได้รางวัลหรือผลกำไร^{๑๓}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายเกี่ยวกับ ฉันทะไว้ดังนี้^{๑๔}

ฉันทะ ได้แก่ ความพอใจรักในสิ่งที่ทำและพอใจฝึก ฝึในจุดหมายของสิ่งที่ทำนั้น อยากทำสิ่งนั้นๆ ให้สำเร็จ อยากให้งานนั้นบรรลุถึงจุดหมาย พุดง่าย ๆ ว่ารักงานและจุดหมายของงาน พุดให้ลึกลงไปทางธรรมว่าความรัก ความใส่ใจปรารถนาต่อภาวะที่ดียิ่งเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ ซึ่งเป็นจุดหมายของสิ่งที่กระทำ หรือซึ่งจะเข้าถึงด้วยการกระทำนั้น อยากให้สิ่งนั้นเข้าถึงหรือดำรงอยู่ในภาวะที่ดีทั้งดงาม ที่ประณีต ที่สมบูรณ์ที่สุดของมัน หรืออยากให้อะไรที่ดียิ่งเต็มเปี่ยมสมบูรณ์ของสิ่งนั้นๆ ของงานนั้นๆ เกิดมีจริงขึ้น อยากทำให้สำเร็จผลตามจุดหมายที่ดียิ่งนั้น ความอยากที่เป็นฉันทะนี้เป็นคนละอย่างกันกับความอยากได้ในสิ่งนั้นๆ มาเสพเสวยหรือเอามาเพื่อตัวตนในรูปใดรูปหนึ่ง ซึ่งเรียกว่าตัณหา ความอยากของฉันทะนั้นให้เกิดความสุขความชื่นชมเมื่อเห็นสิ่งนั้นๆ งานนั้นๆ บรรลุความสำเร็จเข้าถึงความสมบูรณ์อยู่ในภาวะอันดีงามของมันหรือพุดแยกออกไปว่า ขณะเมื่อสิ่งนั้นกำลังเดินทางไปสู่จุดหมายที่เกิดปิติเป็นความอิ่มเอิบใจครั้ง สิ่งหรืองานที่ทำการบรรลุจุดหมายก็ได้รับโสมนัสเป็นความฉ่ำชื่นใจ ที่พร้อมไปด้วยความรู้สึกโปร่งโล่งผ่องใสเบิกบานแผ่ออกไปเป็นอิสระไร้ขอบเขต ส่วนความอยากของตัณหาให้เกิดความสุขความชื่นชมเมื่อได้สิ่งนั้นมาเสพเสวยรสอร่อย หรือปรนเปรอความยิ่งใหญ่พองขยายของตัวตน เป็นความฉ่ำชื่นใจที่เศร้าหมอมกหมักตัวกิดกันกักตนไว้ในความคับแคบ และมักติดตามมาด้วยความหวงแหนหวงกังวลเศร้าเสียดยและหวั่นกลัวหว่าดระแวง

บุญมี แท่นแก้ว กล่าวว่า ฉันทะคือ ความพึงพอใจหรือต้องการที่จะทำหรือใฝ่ใจจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไป^{๑๕}

สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย กล่าวว่า ฉันทะ คือ ความรัก ความชอบ ความสนใจในสิ่งที่กระทำหรือหมายถึงการมีความรักและความรับผิดชอบต่องาน ต่อหน้าที่ของตน^{๑๖}

วิริยะ ความเพียรพยายามทำในสิ่งนั้น

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายเกี่ยวกับ วิริยะ ว่าวิริยะ ความพากเพียร คือขยันหมั่นประกอบ หมั่นกระทำสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทนเอาธุระ ไม่ทอดทิ้ง ไม่ท้อถอย ก้าวไปข้างหน้าจนกว่าจะสำเร็จ^{๑๗}

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์รวมเล่ม ๓ ภาค ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๐), หน้า ๓๕.

^{๑๔} พระธรรมปิฎก, (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๘**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๘๔๒.

^{๑๕} บุญมี แท่นแก้ว, **จริยศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๔๑.

^{๑๖} สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย, “หลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์”, **สารนิพนธ์พุทธศาสตร์บัณฑิต**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๓๘.

^{๑๗} พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์รวมเล่ม ๓ ภาค ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จันทร์เพ็ญ, ๒๕๕๐), หน้า ๓๕.

พุทธทาสภิกขุ และปัญญานันทภิกขุ ได้อธิบายว่า วิริยะต้องมีความเพียรนั้น คือ เมื่อมีกำลังใจเป็นสิ่งสำคัญแล้ว ต่อไปก็มีความมั่น ในความเพียร ภาษาบาลีเรียกว่า วิริยะ พระพุทธภิกษิตที่ว่า วิริยะ ทุกขมจเจติ คนที่จะพ้นทุกข์ได้เพราะความเพียร หรือว่าคำที่พระมหาชนก กล่าวว่า วายเมถว ปุริโส ยาว อตถสส นิปปทา เกิดเป็นคนต้องทำเรื่องไป จนกว่าจะถึงจุดหมายปลายทาง^{๑๘}

บุคคลผู้ที่มีความเพียรนั้นย่อมไม่กลัวต่ออุปสรรค ไม่กลัวต่อความลำบาก ไม่กลัวต่ออะไรทั้งสิ้น เมื่อเราจะไปแล้วก็ไปให้ตามจุดที่เราตั้งไว้ แต่ขอให้ตั้งจุดหมายหมายในทางที่ตรงไม่ตั้งจุดหมายที่เกิดความเดือดร้อนแก่ใคร และความเพียรนั้นต้องเพียรสม่ำเสมอ ไม่ใช่เพียรชั่วคราว ดังที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงตักเตือนว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอยังไม่ถึงจุดหมายที่ต้องการ อย่าละความเพียรเป็นอันขาด”

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายเกี่ยวกับ วิริยะไว้ดังนี้วิริยะ ความเพียร ได้แก่ ความอาจหาญแก้อภัยลำบากนั้น ก้าวไปใจสู้ไม่ย่อท้อไม่หวั่นกลัวต่ออุปสรรคและความยากลำบาก เมื่อคนรู้ว่าสิ่งใดมีคุณค่าควรแก่การบรรลุถึง ถ้าวิริยะเกิดขึ้นแก่เขาแล้วแม้ได้ยินว่าจุดหมายนั้นจะลุล่วงได้ยากนัก มีอุปสรรคมาก หรืออาจให้เวลายาวเท่านั้นปี เท่านั้นเดือน เขาก็ไม่ท้อถอย กับเห็นเป็นสิ่งที่ท้าทายที่เขาจะเอาชนะให้ได้ทำให้สำเร็จส่วนผู้ที่ขาดความเพียรอยากบรรลุความสำเร็จเหมือนกัน แต่พอได้ยินว่าต้องใช้เวลาเป็นปีก็หมดแรงถอยหลัง คนที่มีความเพียรเท่ากับมีแรงหนุน เวลาทำงานหรือปฏิบัติธรรมก็ตาม จิตใจจะแน่วแน่มั่นคง พุ่งตรงต่อจุดหมาย สมาธิก็เกิดขึ้นได้เรียกว่าวิริยสมาธิ พร้อมทั้งมีปธานสังขาร คือความเพียรสร้างสรรค์เข้าประกอบคู่ไปด้วยกัน^{๑๙}

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชฯ ได้ตรัสถึงคำว่า วิริยะ (ความเพียร) ว่า ท่านใดถึงพร้อมด้วยความพยายามโดยธรรม ไม่จมลงในห้วงมหรณพซึ่งประมาณมิได้เห็นปานนี้ ด้วยกิจคือ ความพากเพียรของบุรุษ ท่านนั้นจงไปในสถานที่ที่ใจของท่านยินดีนั้นเถิด และว่าบุคคลเมื่อกระทำความเพียร แม้จะตายก็ไม่ถือว่าเป็นหนี้ในระหว่างหมู่ญาติเทวดา และบิดามารดา อนึ่ง บุคคลเมื่อทำกิจของผู้ชาย ย่อมไม่เดือดร้อนในภายหลัง^{๒๐}

พ. สุวรรณ ได้อธิบายว่า วิริยะหรือความเพียรนี้เป็นคุณค่าที่ก่อให้เกิดพลังงานในการทำกิจต่างๆ มีลักษณะแสดงให้เห็นว่าคนๆ นั้นเป็นคนรับผิดชอบต่อหน้าที่การงานไม่ทอดทิ้งกิจการงานนั้น ดำเนินการงานที่คิดว่าจะทำนับว่าเป็นผู้ไม่เบื่องาน เมื่อมีงานมาถึงก็รีบทำโดยไม่ชักช้ามีความกระตือรือร้นในการทำงาน ไม่ผัดวันประกันพรุ่ง ผู้มีลักษณะทั้ง หดที่กล่าวมานี้ย่อมได้ชื่อว่ามีวิริยะหรือมีความเพียรซึ่งสามารถประสบความสำเร็จในทุกกิจการส่วนคนที่ไม่มีเสียเปรียบจรร้าน หนักไม่เอาเบาไม่สู้ ชอบผัดวันประกันพรุ่งมักหาเหตุมาอ้างแก้ตัวเพื่อไม่ต้องทำงานจนติดเป็นนิสัย ย่อมเอากับใครลำบาก อาชีพการงานย่อมย่ำอยู่กับที่ตั้งฐานไม่ได้^{๒๑}

^{๑๘} พุทธทาสภิกขุ และปัญญานันทภิกขุ, **คุณธรรมของชีวิตที่ดำรง**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๔), หน้า ๑๗๘-๑๘๒.

^{๑๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๘**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๘๔๓.

^{๒๐} พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช, **พระมหาชนก**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บริษัท อัมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๔๒), หน้า ๒๔-๒๖.

^{๒๑} พ. สุวรรณ, **โพชฌงค์ พุทธศาสดาต่ออายุ**, (กรุงเทพมหานคร: สร้อยทอง, ๒๕๓๑), หน้า ๖๐-๖๑.

ทศบารมี ทศพิธราชธรรม ได้อธิบายคำว่า วิริยะ หมายความว่าความพยายามที่เรียกว่า วิริยะ แปลว่า ความเพียร อันจัดเป็นพระบารมีข้อหนึ่งของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้ทรงบำเพ็ญเป็นลำดับ คำว่า วิริยะ หรือความเพียร ตามศัพท์ แปลว่า ความเป็น วีระคือ คนกล้า หมายความว่า กล้าทั้งในทางไม่ทำ ทั้ง ในทางที่ทำจึงยังเป็นคำกลางๆ ซึ่งพุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า^{๒๒} วิริยะ คือ ความเพียรที่จะกล้าบากบั่น มีความหมายเป็นความกล้าหาญ ความเข้มแข็ง ความพยายาม ความไม่ยอมหยุด ความไม่ถอยหลัง และความก้าวไปข้างหน้าความหมายมากมายเหล่านี้ล้วนเป็นชื่อของความเพียร ซึ่งสามารถใช้แทนกันได้ รวมไปถึงคำว่าพระราช หรือกษัตริย์ ก็มีความหมายเดียวกัน ดังประโยคที่ว่า เกิดมาเป็นบุรุษ ต้องเพียรไปจนกว่าจะพบความสำเร็จ การทำงานด้วยวิริยะเป็นธรรมอย่างหนึ่ง วิริยะ ชนิดที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “วิริเยนทุกขกมจเจติ” (คนล่วงทุกข์เสียได้ด้วยเพราะวิริยะ) ส่วนที่เป็นข้อเสียหรือเป็นปฏิปักษ์ ของความเพียร คือ ความเกียจคร้าน ตามศัพท์ว่า โกสขุข ความนอนจม เมื่อกำจัดความเกียจคร้านได้แล้ว จึงจะมีความเพียรขึ้นได้ และความเพียรจะหายไปเมื่อความเกียจคร้านเกิดขึ้นมาก ลักษณะของความทรงตัวอยู่อย่างเข้มแข็งของความเพียร เรียกว่า ธาตุกำหนดเป็น ๓ วาระ คือ เริ่มต้น (อารมมธธาตุ) ดำเนิน (นิกมมธธาตุ) ก้าวไปข้างหน้า (ปรกมมธธาตุ) ส่วนเหตุของความเกียจคร้าน ที่ควรละมีหลายอย่าง เช่น ความติดสุข ความสุขสบาย ความกลัวล่า บากตรากตรำ ความมั่งง่าย ความผัดวันประกันพรุ่ง เป็นต้น

วคิน อินทสระ ได้ให้ความหมายของ วิริยะ แปลตามตัวอักษรว่าความเป็นผู้กล้า คือ แก่กล้าในกิจที่ทำไม่ย่อท้อ ย่อหย่อน ทำกิจด้วยกำลังทั้งหมด มีความบากบั่นมั่นคง (ทพหปรกโม) ไม่ท้อทั้งธุระกลางคัน หรือละทิ้งงานเสียกลางคัน (อนิกขิตตธโร) มีความเพียรอยู่เสมอไม่จับจด หรือหยุดงานเสีย ทำจนกว่าจะถึงจุดหมายหมายนั้นๆ (อารทวิริโย) ชื่อว่าความเพียร สัตว์ทั้งหลายควรทำ (วิริยํ นาเมตํ สตเตหิ กตตพฺพ) ความเพียรเป็นสิ่งที่นักปราชญ์สรรเสริญ เมื่อบุคคลได้ทำความเพียรเต็มกำลังของตนแล้วถึงไม่สำเร็จ ใครเล่าจะตำหนิได้นักปราชญ์ตำหนิคนที่ล้มเหลว เพราะความเพียรย่อหย่อนนั่นเอง^{๒๓}

บุญมี แทนแก้ว กล่าวว่า วิริยะ คือ ความเพียรหรือความขยันหมั่น เพียรประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็งอดทน เอาธุระไม่ทอดทิ้ง^{๒๔}

จิตตะ การเอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้น พุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายว่า จิตตะ หมายถึง กำลังจิต กำลังสมาธิหรือคุณภาพของจิต คุณภาพส่วนที่พึงปรารถนาของจิตเรียกว่ากำลังจิต หรือกำลังสมาธิ ซึ่งเลยเพ่งเล็งไปแก่ส่วนที่وبرมดีแล้ว คือจิตที่وبرมดีแล้ว เดินมาถูกทางแล้วจึงจะมีคุณสมบัติแล้วมีกำลังมหาศาลของมัน^{๒๕}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้อธิบายเกี่ยวกับ จิตตะ ว่าจิตตะ เอาจิตฝักใฝ่ คือ ตั้ง สติรับรู้ในสิ่งที่ทำ และทำสิ่งนั้นด้วยความคิด ไม่ปล่อยจิตใจให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอย ใช้ความคิดในเรื่องนั้นบ่อยๆ เสมอๆ ทำกิจหรืองานนั้นอย่างอุทิศตัวอุทิศใจ^{๒๖}

^{๒๒} พุทธทาสภิกขุ, **สุญญตา**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๑๘), หน้า ๙๐.

^{๒๓} วคิน อินทสระ, **พุทธปรัชญามหายาน**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์เจริญกิจ, ๒๕๓๐), หน้า ๔๓.

^{๒๔} บุญมี แทนแก้ว, **จริยศาสตร์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๑๔๑.

^{๒๕} พุทธทาสภิกขุ, **โพธิปักขิยธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๓๖.

^{๒๖} **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์รวมเล่ม ๓ ภาค ครั้งที่ ๑๕, หน้า ๓๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายเกี่ยวกับ จิตตะไว้ดังนี้ จิตตะ ความคิดจดจ่อ หรือเอาใจใส่ฝึกฝน ได้แก่ ความมีจิตผูกพันจดจ่อเฝ้าเรื่องนั้น ใจอยู่กับงานนั้นไม่ปล่อยไม่ห่างไปไหน ถ้าจิตตะเป็นไปอย่าแรงกล้าในเรื่องใดเรื่องหนึ่งหรืองานอย่างใดอย่างหนึ่งคนผู้นั้นจะไม่สนใจไม่รับรู้ เรื่องอื่นๆ ใครพูดอะไรในเรื่องอื่นๆ ไม่สนใจ แต่ถ้าพูดเรื่องนั้นงานนั้นจะสนใจเป็นพิเศษทันที บางที จัดทำเรื่องนั้น งานนั้นขลุ่ยง่วนอยู่ได้ทั้งวันทั้งคืนไม่เอาใจใส่ร่างกายการแต่งเนื้อแต่งตัว อะไรเกิดขึ้นก็ไม่สนใจ เรื่องอื่นๆ เกิดขึ้นใกล้ๆ บางทีก็ไม่รู้ ทำจนลืมนวันลืมนคืน ลืมกินลืมนอน ความมีใจจดจ่อเช่นนี้ ย่อมทำให้สมาธิเกิดขึ้น จิตจะแน่วแน่แนบสนิทในกิจที่ทำ มีกำลังมาเฉพาะทำจิตนั้นเรียกเป็นจิตตสมาธิ พร้อมกันนั้นก็เกิดปธานสังขาร คือความเพียรสร้างสรรค์ร่วมสนับสนุนไปด้วย^{๒๗}

ปิ่น มุทุกันต์ พ.อ. ได้อธิบายว่า จิตตะ แปลว่า คิดถึงงานซึ่งบอกความหมายได้หลายคำ เช่น ความสนใจ ความเฝ้านความตั้งใจ ความใส่ใจ ความเอาใจใส่ เป็นต้นคนที่มีจิตตะเป็นที่ไม่ปล่อยปะละเลยกับงานของตน คอยตรวจตรางานอยู่เสมอ การงานจึงไม่บกพร่อง จิตตะจึงมีประโยชน์ที่ กำจัดเสียซึ่งความประมาทเลินเล่อ^{๒๘}

บุญมี แท่นแก้ว กล่าวว่า จิตตะคือ ความคิดหรือตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำ และทำสิ่งนั้นด้วยความคิด ไม่ปล่อยให้ใจฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป^{๒๙}

สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย กล่าวว่า จิตตะ ความคิดมุ่งไป ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำ และทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกฝนไม่ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป อุทิศตัวอุทิศใจให้สิ่งที่ทำอย่างมั่นคง^{๓๐}

วิมังสา การพิจารณาใคร่ครวญหาเหตุผลในสิ่งนั้น

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายเกี่ยวกับ วิมังสา ว่า

วิมังสา ใช้ปัญญาสอบสวน คือหมั่น ใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนเกินเลย บกพร่องขัดข้อง เป็นต้น ในสิ่งที่ทำนั้น โดยรู้จักทดลอง วางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง เป็นต้น เพื่อจัดการและดำเนินงานนั้นให้ได้ผลดียิ่งขึ้นไป^{๓๑}

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายเกี่ยวกับ วิมังสาไว้ดังนี้^{๓๒}

วิมังสา ความสอบสวนไตร่ตรอง ได้แก่ การใช้ปัญญาพิจารณาหมั่นใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนเกินเลยบกพร่อง หรือข้อข้องใจเป็นต้น ในกิจที่ทำ รู้จักทดลอง และคิดหาเหตุผล สอบสวนทดลองเมื่อทำอะไรก็คิดพิจารณาทดสอบไป เช่นคิดว่าเหตุผลนี้เกิดจากเหตุอะไร ทำไมถึงเป็นอย่างนี้ ผลคราวนี้เกิดจากปัจจัยที่เป็นองค์ประกอบนี้เข้าไป จะเกิดผลอย่างนี้ ลองเปลี่ยนองค์ประกอบนั้นแล้วไม่เกิดผลอย่างที่เราคาดหมาย เป็นเพราะอะไรจะแก้ไขจุดไหน ฯลฯ การคิดหาเหตุผลและสอบสวนทดลองอย่างนี้ ย่อมช่วยรวมจิตใจให้คอยกำหนดและติดตามเรื่องที่พิจารณาอย่างติดใจตลอดเวลา เป็นเหตุให้จิตแน่วแน่แนบสนิทไปกับเรื่องที่พิจารณา ไม่ฟุ้งซ่าน ไม่

^{๒๗} พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๘, , หน้า ๘๔๓.

^{๒๘} มงคลชีวิตภาค ๒, หน้า ๑๘๔.

^{๒๙} จริยศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๑๔๑.

^{๓๐} สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย, “หลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๓๙.

^{๓๑} พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์รวมเล่ม ๓ ภาค ครั้งที่ ๑๕, หน้า ๓๖.

^{๓๒} พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๘, หน้า ๘๔๓.

วอกแวก และมีกำลัง เรียกว่าเป็นวิมิงสาสมาธิซึ่งก็จะมีปัญาเป็นสังขาร คือความเพียรสร้างสรรค์เกิดมาด้วย

ปิ่น มุกขนัด พ.อ. ได้ให้ความเห็นว่า สุตยอดของวิธีทำงานให้สำเร็จรวมอยู่ในอิทธิบาทข้อสุดท้ายนี้ คือ วิมิงสา แปลว่า พินิจพิเคราะห์ หมายความว่า ทำงานด้วยปัญญา ด้วยสมองคิด ไม่ใช่สักแต่ว่าทำ คนเราถึงจะรักงานเท่าไร บ้างบั้น ปานใดและเอาใจใส่อยู่ตลอดเวลา แต่ถ้าขาดการใช้ปัญญาพิจารณางานด้วยแล้ว ผลงานก็จะไม่เรียบร้อย ต้องมาทำกันใหม่อยู่อย่างนั้น เข้ากับลักษณะที่ว่าทำเสร็จแล้วแต่งงานมันยังไม่สิ้นสุด^{๓๓}

บุญมี แท่นแก้ว กล่าวว่า วิมิงสา คือ ความไตร่ตรองหรือทลอง ได้แก่ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณา ใคร่ครวญตรวจตรา หาเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผนวัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง^{๓๔} เป็นต้น

สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย กล่าวว่า วิมิงสา ความไตร่ตรอง หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัดผล คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุงอยู่เสมอ^{๓๕}

สุรางค์ ไคว่ตระกูล ได้อธิบายความคิดอย่างมีวิจารณญาณเป็นการคิดที่เป็นเครื่องมือสำคัญที่สุด ในสังคมประชาธิปไตย ในสมัยสารสนเทศเพื่อจะเป็นผู้ที่มีความฉลาดรับรู้ข้อมูลข่าวสารที่มาจากสื่อสารมวลชนต่างๆ และเพื่อเป็นพลเมืองดีมีการตัดสินใจที่ฉลาด ถูกต้อง รวดเร็ว^{๓๖}

พอล (Paul) บุคคลผู้ได้รับซึ่งเอดทัคคะเกี่ยวกับการคิดอย่างมีวิจารณญาณ ได้นิยามการคิดอย่างมีวิจารณญาณว่า เป็นศิลปะของการคิดเพื่อที่จะทำให้การคิดดีขึ้นชัดเจนขึ้น มีความแม่นยำมากขึ้น หรือป้องกันตนเองได้มากขึ้น นอกจากนั้นยังได้ระบุว่า การคิดอย่างมีวิจารณญาณเป็นการคิดอย่างมีเหตุผลที่คิดด้วยตนเอง ซึ่งยืนยันว่าเรารู้อะไร หรือไม่รู้อะไร^{๓๗}

วูดส์ (Woods) ได้อธิบายว่า สถาเพื่อความเป็นเลิศในการคิดวิจารณ์แห่งชาติ (National Council for Excellence in Critical Thinking) ได้ให้ความหมายของการคิดอย่างมีวิจารณญาณว่า เป็นกระบวนการทางสติปัญญาที่คล่องแคล่ว และมีทักษะในการสร้างมโนทัศน์ การประยุกต์ การวิเคราะห์ การสังเคราะห์ และการประเมินผลจากข้อมูลที่ได้รวบรวมมาหรือเป็นกระบวนการทางสติปัญญาที่เกิดจากการสังเกต การมีประสบการณ์ การไตร่ตรอง การใช้เหตุผล หรือการติดต่อสื่อสาร เพื่อที่จะนำไปสู่การเชื่อมหรือการกระทำ^{๓๘}

^{๓๓} มงคลชีวิตภาค ๒, หน้า ๑๘๔.

^{๓๔} จริยศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๑๔๑.

^{๓๕} สุทธิพงษ์ ศรีวิชัย, “หลักการบริหารการศึกษาตามแนวพุทธศาสตร์”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรบัณฑิต, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๓๙.

^{๓๖} สุรางค์ ไคว่ตระกูล, จิตวิทยาการศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๓๒๖.

^{๓๗} Paul, R.W “Taxonomy and Critical Thinking Instruction”, Educational Leadership. 1992. p. 40.

^{๓๘} Woods, A.E. “Affective Learning: One to Critical Thinking”, Holistic Nursing Practice. 1993 p.65.

เอนนิส (Ennis) ได้กล่าวว่า การคิดอย่างมีวิจารณ์หมายความว่า การคิดพิจารณาอย่างมีเหตุผล มีจุดมุ่งหมายเพื่อการตัดสินใจว่า สิ่งใดควรเชื่อ สิ่งใดไม่ควรเชื่อ สิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ เพื่อช่วยให้ตัดสินใจสถานการณ์ได้ถูกต้อง^{๓๙}

จากเอกสารดังกล่าวสรุปได้ว่าองค์ประกอบของอิทธิบาท ๔ ประกอบด้วยหลักธรรมที่ก่อให้เกิดความสำเร็จในการเรียนและด้านอื่นๆ อีกด้วย มี ๔ ประการคือ

๑. ฉันทะ คือ ความรักความพอใจในหน้าที่การเรียนและการงานของตนที่ได้รับมอบหมาย ไม่ทำเพื่อสักแต่ว่าทำ มีความทุ่มเทเพื่อหวังให้การเรียนรู้นั้นออกมาได้เป็นที่ชื่นชอบและพอใจทั้งตนเองและผู้อื่นด้วย

๒. วิริยะ คือ ความเพียรพยายามในหน้าที่การเรียน ไม่ย่อท้อต่อการเรียนไม่ว่าจะยากหรือง่ายก็พยายามจนให้ถึงที่สุด ไม่ย่อท้อจนกว่าการเรียนจะประสบความสำเร็จหรือไม่ล้มเลิกความเพียรก่อนที่จะได้ลองทำด้วยตนเอง

๓. จิตตะ คือ ความเอาใจใส่ในการเรียนของตนเอง ไม่คิดไปในเรื่องอื่นนอกจากเรื่องเรียน เมื่อทำหน้าที่ของตนเองไม่สำเร็จ มีความใส่ใจเอาใจอยู่ตลอดเวลา คอยตรวจหาข้อบกพร่องอยู่เสมอเพื่อที่จะได้นำมาแก้ไขให้ดีขึ้น

๔. วิมังสา คือ การใคร่ครวญไตร่ตรองหาเหตุผลของความผิดพลาดที่เกิดขึ้นว่ามันเกิดขึ้นได้เพราะอะไร แล้วหาหนทางแก้ไขข้อบกพร่องนั้นให้ดียิ่งขึ้นไป

๓.๔.๒ พฤติกรรมการปฏิบัติตนตามหลักสังคหัตถ์ ๔

มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่จำเป็นต้องอยู่ร่วมกันเป็นหมู่ คณะ ครอบครัว ชุมชน สังคมและประเทศ โดยไม่มีผู้ใดที่จะอยู่โดดเดี่ยวเดียวดายได้ในโลกอันกว้างใหญ่ไพศาล หรือโลกที่ไร้พรหมแดนนี้ นั่นคือทุกคนจะต้องอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข พึงพาอาศัยซึ่งกันและกัน โดยมีกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับ กฎ หรือกติกาต่างๆ ที่สังคมแต่ละท้องถิ่น หรือแต่ละประเทศได้ตราไว้ เพื่อใช้บังคับกับประชาชนของตนเอง แต่ในความเป็นจริงแล้ว ประชาชนก็ได้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข หรือพึงพาช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ตามที่บทบัญญัติหรือขนบธรรมเนียมที่วางไว้นั้นด้วยสภาพปัญหาและความขัดแย้งในสังคมต่างๆ ไปที่ปรากฏอยู่นี้ จึงขอนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาเป็นกรอบแนวทางในการพัฒนาสังคมด้วยสังคหัตถ์ธรรม ๔ ประการ ซึ่งเป็นหลักธรรมที่จะช่วยสงเคราะห์ และอนุเคราะห์ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน อันเป็นธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้อื่นไว้ได้ เป็นการผูกไมตรีที่ดีต่อกัน ทำให้ผู้มีปัญญาเป็นเสมือนญาติ ทำให้ผู้ที่ไม่รู้จักกันไม่คุ้นเคยมาเป็นญาติช่วยให้สังคมอยู่ได้ด้วยดี ซึ่งมีรายละเอียด สังคหัตถ์ เครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้อื่นไว้ได้ ๔ อย่าง ได้แก่^{๔๐}

๑. ทาน ให้ปันสิ่งของของตนแก่ผู้อื่นที่ควรให้ปัน

๒. ปิยวาจา เจรจาจากที่อ่อนหวาน

๓. อตถจริยา ประพฤติสิ่งที่ประโยชน์แก่ผู้อื่น

๔. สมานัตตตา ความเป็นคนมีตนเสมอไม่ถือตัว

^{๓๙} Ennis, R.H. “A Logical Basis for Measuring Critical Thinking Skill”, Educational Leadership. 1985. p.10.

^{๔๐} อด.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๒/๔๒.

คำว่า สังคหัตถ์ แปลว่า เครื่องยึดเหนี่ยว หมายความว่า คุณธรรมเหล่านี้ทั้ง ๔ อย่าง เป็นเครื่องก่อให้เกิดความรัก ความสามัคคีกลมเกลียวสนิทสนมยิ่ง ๆ ขึ้นและผูกพันให้มั่นคงตลอดไป เหมือนเพลาารถอันตรึงล้อไว้แน่นกำลังหมุนก็พาให้วิ่งไปได้ฉะนั้น ถ้าขาดคุณธรรมเหล่านี้ ความรัก – สามัคคี ก็ไม่เกิดขึ้น ที่เกิดแล้วก็สลายไป ส่วนอีกความหมายหนึ่ง สังคหัตถ์หมายถึง หลักธรรมที่เป็น เครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้อื่น ผูกไมตรี เอื้อเฟื้อ เกื้อกูล หรือเป็นหลักการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน หรืออีกความหมาย สังคหัตถ์ แปลว่า วิธีสังเคราะห์ หมายถึงวิธีปฏิบัติเพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจคนอื่นที่ยัง ไม่เคยรักใคร่นับถือ หรือที่รักใคร่นับถืออยู่แล้วให้สนิทแนบยิ่งขึ้น กล่าวอย่างสั้นๆ สังคหัตถ์ ก็คือ เทคนิคและวิธีทำให้คนรัก หรือมนต์เสน่ห์ผูกใจคนนั่นเองจากคำนิยามดังกล่าวมาแล้วนี้ ผู้วิจัยสามารถ สรุปได้ว่า สังคหัตถ์ หมายถึงหลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้อื่นที่ยังไม่รักให้รักใคร่นับถือ กัน หรือที่รักอยู่แล้วก็ให้รักมากยิ่งขึ้น เป็นเสมือนมนต์มหาเสน่ห์ของมนุษย์ในสังคมที่จะให้อยู่ร่วมกัน อย่างสันติสุขตลอดไป

ประโยชน์ของสังคหัตถ์ สังคหัตถ์ธรรมทั้ง ๔ ประการ มีความสำคัญจำเป็น และมี ประโยชน์มากทั้งตนเองและผู้อื่นที่สามารถมองเห็นเป็นรูปธรรมได้ดังนี้^{๔๑}

- ๑) ช่วยให้บุคคลดำรงตนอยู่ได้ในสังคมด้วยความสุข
- ๒) เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจ สมานไมตรีระหว่างกัน
- ๓) เป็นเครื่องส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลให้มีความเคารพนับถือกันตามสมควร

แก่ฐานะ

- ๔) เป็นเครื่องประสานองค์ประกอบต่าง ๆ ของสังคมให้คงรูปอยู่และดำเนินไปได้ด้วยดี
- ๕) ช่วยส่งเสริมศีลธรรมและป้องกันความประพฤติเสื่อมเสียในสังคม

๓.๔.๓ พุทธจริมการสวดมนต์ไหว้พระ

บุคคลผู้ที่ไหว้พระสวดมนต์ไหว้เป็นนิตย ย่อมประสบความสุขและสิ่งที่ดีงาม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อาณิสส ๘ ประการเหล่านี้ คือ ได้รับยกย่องบูชาในที่ทุกสถาน มีปฏิภาณญาณไหวพริบดี เยี่ยม มีเพื่อนแท้ทุกเส้นทาง ได้รับความเจริญรุ่งเรือง ถึงพร้อมด้วยโภคทรัพย์ มีรูปสวย รูปร่าง ในทุกภพชาติ เป็นที่ยอมรับนับถือแก่ผู้พบเห็น เป็นที่รักของเพื่อนฝูงทุกคน และมีชื่อเสียงฟุ้งขจร ไปทั่วทุกหนแห่ง^{๔๒}

จุดมุ่งหมายในการสวดมนต์ การไหว้พระสวดมนต์มีประโยชน์ปัจจุบัน ในคัมภีร์อรรถกถา มีปรากฏเรื่องอานุภาพพระปริตรคุ้มครองผู้สวดเช่นเรื่องพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกยูงทอง พระองค์ได้หมั่นสาธยายโมรปริตรที่กล่าวถึงคุณของพระพุทธรูปเจ้าเป็นประจำ ทำให้แคล้วคลาดจากบ่วงที่นายพรานดักไว้^{๔๓} และเรื่องในสมัยพุทธกาล มีภิกษุหำร่อยรูปไปเจริญภาวนาในป่า ได้ถูก เทวดารบกวนจนกระทั่งปฏิบัติธรรมไม่ได้ ต้องเดินทางกลับเมืองสาวัตถี ในขณะที่พระพุทธรูปเจ้าได้

^{๔๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **ชีวิต งานและสังคมที่สมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร:ธรรมสภา, ๒๕๓๘), หน้า ๑๕๖.

^{๔๒} กิริติ กมลประทีองกร, “คุณค่าของการสวดมนต์ที่มีต่อพุทธศาสนิกชนในสังคมไทย : กรณีศึกษา พุทธศาสนิกชน วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพมหานคร”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนธรรมมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑).

^{๔๓} ขุ.ข. (ไทย) ๔/๑๔/๑-๔.

ตรัสสอนเมตตปริตรที่กล่าวถึงการเจริญเมตตาครั้นภิกษุเหล่านั้นหมั่นเจริญเมตตาภาวนา เทวดาจึงมีไมตรีจิตตอบด้วย และช่วยพิทักษ์คุ้มครองให้ภิกษุหมั่นปฏิบัติธรรมได้โดยสะดวก^{๔๔}

๓.๔.๔ พฤติกรรมการทำบุญตักบาตร

จากการศึกษาและการสังเกตสภาพการร่วมกิจกรรมของนักเรียนโรงเรียนเทศบาลบ้านเขวาสีอุบล พบว่า เยาวชนมีพฤติกรรมในการทำบุญตักบาตร เป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่นักเรียนพึงปฏิบัติ เนื่องจาก นักเรียนได้ทำบุญตักบาตรในวันที่เข้าร่วมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาในวันสำคัญ เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา โดยการทำบุญตักบาตรด้วยข้าวน้ำโภชนาหาร เช่น ข้าว ปลา อาหาร นม ปลากระป๋อง บะหมี่แห้ง เป็นต้น ชื่อว่า ได้ทำบุญตามหลักบุญกิริยาวัตถุในข้อว่าด้วยการให้ทาน นอกจากนั้น ยังพบว่า เยาวชนเมื่อเข้าค่ายคุณธรรมจริยธรรมแล้ว ก็ยังได้ทำบุญตักบาตรอีกอย่างหนึ่งที่ใช้กุศลโลบาย เรียกว่า การทำบุญตักบาตรกิเลส กล่าวคือ การให้นักเรียน เขียนบอกเล่าพฤติกรรมอันไม่เหมาะสมของตนจดใส่กระดาษที่ครูและพระพี่เลี้ยงเตรียมไว้ให้ หรืออาจจะเขียนความต้องการต่างๆ ของตนแต่ไม่ประสบผลสำเร็จ ลงไปในบาตรที่พระพี่เลี้ยงจัดไว้ เสร็จแล้ว จึงรวบรวมนำกระดาษที่ตนและเพื่อนๆ เขียนไว้ทั้งหมด มาทำพิธีบังสุกุลตาย เพื่อให้ละลายพฤติกรรมอันไม่ดียานั้นให้หมดไปกับกระดาษที่ถูกไฟเผาไป

๓.๔.๕ พฤติกรรมการฝึกสมาธิ

ประโยชน์ของสมาธิ ผลอันเกิดจากการพัฒนาจิตไปตามลำดับ เมื่อจิตมีสมาธิแน่วแน่แล้ว สามารถจะมีพลังมหาศาล มีกำลังมากพอที่จะเอาชนะกิเลสฝ่ายต่ำได้ ซึ่งเรียกว่า บรรลุเจโตวิมุตติ คือ หลุดพ้นด้วยใจ และพิจารณาด้วยปัญญาที่สมบูรณ์แล้ว ย่อมบรรลุ ปัญญาวิมุตติ คือ หลุดพ้นด้วยปัญญาอันชอบ (สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ) กล่าวโดยสรุป สมาธิให้ประโยชน์ ๔ ประการ ดังนี้

๑) ประโยชน์ที่เป็นจุดหมาย หมายถึง ประโยชน์ที่เป็นความมุ่งหมายแท้จริงของสมาธิตามหลักพระพุทธศาสนา คือเป็นส่วนสำคัญอย่างหนึ่งของการปฏิบัติเพื่อบรรลุจุดหมายสูงสุด ได้แก่ ความหลุดพ้นจากกิเลสและทุกข์ทั้งปวง เป็นบาทแห่งวิปัสสนาเพื่อทำให้เกิดญาณทัสนะ อันจะนำไปสู่วิชชาและวิมุตติในเบื้องปลาย และทำจิตให้เกิดเจโตวิมุตติ วิชฌณวิมุตติ คือ หลุดพ้นด้วยการข่มกิเลสไว้ด้วยอำนาจของปฐมฌานข่มนิรวณไว้ได้ตลอดระยะเวลาที่อยู่ไม่นานนั้น^{๔๕}

๒) ประโยชน์ของสมาธิในด้านความสามารถพิเศษ เหนือสามัญวิสัยของมนุษย์ธรรมดาที่เป็นผลสำเร็จอย่างสูงในทางจิตเรียกว่าประโยชน์ด้านอภิปัญญา ได้แก่ การใช้สมาธิในระดับฌานสมาบัติเป็นฐาน ทำให้เกิดฤทธิ์ และอภิปัญญาในชั้นโลกีย์ อย่างอื่น ๆ เช่น หูทิพย์ ตาทิพย์ หายใจคนอื่นได้ ระลึกชาติได้^{๔๖}

๓) ประโยชน์ของสมาธิในด้านสุขภาพจิตและการพัฒนาบุคลิกภาพ เช่น ทำให้เป็นคนร่าเริงแจ่มใส มีใจคอหนักแน่น เข้มแข็ง สงบ ใจเย็น สดชื่น เป็นต้น เรียกอย่างในปัจจุบันว่า มีความมั่นคงทางอารมณ์ และมีภูมิคุ้มกันโรคทางจิต

^{๔๔} พุ.ธ. (ไทย) ๔/๑๑/๓-๖.

^{๔๕} พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๙๔-๑๙๕.

^{๔๖} อง.ฉก.ก. (ไทย) ๒๒/๔/๔๑๒-๔๑๔.

ประโยชน์ของสมาธิในชีวิตประจำวัน

๑) ทำให้เกิดการผ่อนคลายทางจิตสำหรับปุถุชน และสำหรับพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ สมาธิแบบนี้ถือว่า เจริญเพื่อเป็นการพักผ่อนในขณะที่ว่างจากการบำเพ็ญกิจ เรียกว่า มีทิวธรรมสุขวิหาร

๒) ทำให้การทำงานและกิจกรรมต่าง ๆ ประจำวัน สามารถดำเนินไปได้อย่างน่าอัศจรรย์ และมีความแน่วแน่ในการทำงาน ได้อย่างดีเยี่ยม เพราะถ้าขาดสติแล้วก็ทำงานให้ประสบความสำเร็จได้ยากขึ้น

๓) ประโยชน์ในแง่ของการส่งเสริมสุขภาพ และรักษาโรคบางชนิดได้ เพราะร่างกายกับจิตใจสัมพันธ์กัน ทำงานร่วมกันเป็นสิ่งต่อเนื่องกัน ดังนั้น เมื่อจิตใจดี มีสมาธิย่อมระงับเวทนาบางอย่างได้ดี เช่น คนธรรมดาที่มีเรื่องดีใจ ปลาบปลื้มอึ้งใจ ไม่หิวข้าว หรือ พระที่บรรลุนิพพานแล้ว มีปิติเป็นภักขา ฉันทอาหารวันละมื้อเดียวก็อยู่ได้ ไม่ลำบากเรื่องสุขภาพทางกาย^{๔๗}

๓.๔.๖ พฤติกรรมการใช้วาจาที่สุภาพ

การพูดเป็นสิ่งสำคัญและมีความจำเป็นในการดำรงชีวิตของมนุษย์ เพราะการพูดเป็นกระบวนการสื่อสารที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กับการดำรงชีวิตของมนุษย์ มนุษย์ได้ต่อสู้กับธรรมชาติและดิ้นรนเพื่อการมีชีวิตอยู่รอด โดยใช้การสื่อสารด้วยการพูดเป็นเครื่องมือช่วยให้ทำสิ่งต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุผลตามที่ตั้งใจไว้ มนุษย์อยู่ร่วมกันได้เป็นชนเผ่า เป็นสังคม เป็นประเทศชาติ ก็ด้วยการสื่อสารระหว่างกัน เพื่อก่อให้เกิดความเข้าใจและสร้างจุดมุ่งหมายร่วมกัน การสื่อสารด้วยการพูดจึงเป็นเครื่องมือที่มนุษย์ใช้เพื่อสร้างและพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างกัน เป็นสิ่งที่ช่วยให้มนุษย์รักกัน ห่วงใยกัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ในอีกด้านหนึ่ง ก็เป็นสิ่งที่ทำให้มนุษย์ไม่พอใจซึ่งกันและกัน เกลียดชังกัน และเป็นศัตรูกันได้ นอกจากนั้นแล้ว การพูดนั้นเกิดขึ้นพร้อมกับการกำเนิดของโลก เมื่อโลกกำเนิดขึ้นต่อมามนุษย์ก็เกิดขึ้นในโลก และได้มีวิวัฒนาการมาเรื่อยๆ จากที่เคยอยู่คนเดียวก็อยู่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นสังคม มีครอบครัว มีอาชีพ มีกิจการ มีความต้องการ มีความปรารถนาในสิ่งต่าง ๆ ที่จะอำนวยความสะดวกให้การดำเนินชีวิต เมื่อไม่ชอบในสิ่งใด หรือว่าไม่ต้องการในสิ่งใดก็แสดงออกทางคำพูดด้วยการสนทนากัน^{๔๘}

จะเห็นได้ว่า การพูดนั้นมีความสำคัญและจำเป็นต่อการดำเนินชีวิตของมนุษย์ในการที่จะสนองตอบต่อความต้องการของมนุษย์เอง และเป็นการสื่อสารเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่ดีต่อกัน แม้พระพุทธศาสนาก็ได้ให้ความสำคัญกับการพูดเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากคำสอนที่เกี่ยวกับการพูด ที่แสดงหลักธรรมในด้านพฤติกรรมที่แต่ละคนแสดงออกต่อกัน ต้องรู้จักสำรวมในการพูด พูดสุภาพ อ่อนหวาน พูดคุยกันด้วยความรักความเมตตาต่อกัน เพื่อสร้างมิตรไมตรีต่อกัน เพื่อให้ถ้อยคำเป็นที่

^{๔๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, พิมพ์ครั้งที่๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๘๓๓-๘๔๔.

^{๔๘} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๒๗/๙๓.

นำเชื่อถือได้ เพื่อให้อยู่ร่วมกันเป็นหมู่เป็นคณะอย่างสงบสุข โดยสอนให้พูดกันด้วยวจีสุจริต และสอนให้เว้นการพูดวจีสุจริต^{๔๙}

ในคัมภีร์พระไตรปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสแสดงวาจาที่บุคคลพูดแล้ว จะไม่มีโทษ และผู้รู้ทั้งหลายไม่ติเตียน โดยมีหลักเกณฑ์ในการพูด ๔ ประการ คือ พูดดี (สุภาสิต) พูดเป็นธรรม (ธมม) พูดคำเป็นที่รัก (ปิย) และพูดคำสัตย์จริง (สัจ) เมื่อพระพุทธองค์ตรัสอย่างนี้แล้ว พระวังคิสิเถระเข้าใจพระภาสิตของพระพุทธองค์แจ่มแจ้ง จึงได้ลุกขึ้นยืนขอโอกาสกล่าวชื่นชมพระดำรัสของพระพุทธองค์ต่อพระพักตร์เป็นการกล่าวสรุปข้อความในคำว่า “วาจา สุภาสิตา” ที่พระพุทธองค์ตรัสว่า “บุคคลควรกล่าววาจาที่ไม่เบียดเบียนตนและคนอื่นให้เดือดร้อน วาจานั้น เป็นวาจาสุภาสิตแท้” คือเป็นวาจาสุภาสิตโดยส่วนเดียว^{๕๐}

คำว่า วาจาสุภาพตรงกับคำภาษาบาลีที่กล่าวว่า สุภาสิต ซึ่งได้แก่ คำพูดที่ผู้พูดกล่าวด้วยดีแล้ว ซึ่งในหลักวิชาการเทศน์ ได้ให้คำจำกัดความและกล่าวถึงคุณค่าของคำว่า “สุภาสิต” ไว้ ๕ ประการ คือ ๑. สุภาสิตทั้งหลายเป็นเครื่องบำรุงความฉลาด ๒. สุภาสิตเป็นวาจาอันดีงามของสาธารณชน ๓. ปัญญาทั่วไปรวมอยู่ในสุภาสิต ๔. สุภาสิตย่อมไม่มีประโยชน์แก่ผู้ไม่กระทำตามเหมือนดอกไม้งาม สีกงาม แต่ไม่มีกลิ่น ๕. สุภาสิตทั้งหลายย่อมเป็นเครื่องเตือนใจให้ทำดีละชั่ว ปล่อยใจในคราวที่ควรปล่อย ชูในคราวที่ควรชู ย่อมช่วยเหลือตลอดกาลเป็นนิรันดร์ และเป็นมิตรอันประเสริฐ^{๕๑}

๓.๔.๗ พฤติกรรมการปฏิบัติตนตามหลักเบญจศีล

เบญจศีล หรือ ศีล ๕ หมายถึง ความประพฤติชอบ การรักษากาย วาจาให้เรียบร้อย การควบคุมตนให้ตั้งอยู่ในความไม่เบียดเบียน เป็นข้อปฏิบัติที่ทำให้มนุษย์มีความแตกต่างจากสัตว์เดรัจฉาน และทำให้เป็นคนดีของสังคม จึงควรนำมาอบรมปลูกฝังแก่เยาวชนให้ถือเป็นแนวปฏิบัติในชีวิตประจำวัน^{๕๒} ดังต่อไปนี้

- ๑) ปาณาติปาตา เวรมณี เจตนาเว้นจากการฆ่าสัตว์มีชีวิต
- ๒) อทินนาทานา เวรมณี เจตนาเว้นจากการเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ด้วยอาการขโมย
- ๓) กาเมสุ มิจฉาราทา เวรมณี เจตนาเว้นจากการประพฤติผิดในกาม
- ๔) มุสาวาทา เวรมณี เจตนาเว้นจากการกล่าวเท็จ
- ๕) สุราเมรัยมัชฌิมาทัญญูนา เวรมณี เจตนาเว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราและเมรัยอัน

เป็นที่ตั้งแห่งความประมาท^{๕๓}

^{๔๙} พระมหาศรีสุพรรณ อุตตโทโป (ค่านนท์), “การประยุกต์ใช้วาจาสุภาสิตที่ปรากฏในคัมภีร์ขุททกนิภาย เพื่อการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙).

^{๕๐} พ.ส. (ไทย) ๒๕/๔๕๓/๖๐๒.

^{๕๑} พ.ส. (บาลี) ๒/๔๕๔/๒๒๐.

^{๕๒} พระสิริมงคลจารย์, มงคลตถกถิณี (ปฐโม ภาค), พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๑๓๔.

^{๕๓} อ.ปญจก. (บาลี) ๒๒/๑๗๒/๒๒๗

^{๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลธรรม, หน้า ๑๗๕.

ศีล ๕ ข้อนี้นับว่าเข้มข้นส่วนมากเรียกว่า ลิกขาบท ๕ คือข้อปฏิบัติในการฝึกตน บ้างก็เรียกธรรม ๕ บ้าง เมื่อปฏิบัติได้ตามนี้ก็ถือว่าเป็นผู้มีศีล คือเป็นเบื้องต้นที่จัดว่าเป็นผู้มีศีล คำว่าเบญจศีลที่มาจากพระไตรปิฎก ปรากฏในคัมภีร์ชั้นอปทาน และพุทธวงศ์ ต่อมาในสมัยหลัง มีชื่อเรียกเพิ่มขึ้นว่าเป็น นิจศีล คือศีลที่ควรหัดควรรักษาเป็นประจำ บ้างว่าเป็นมนุษยธรรม คือ ธรรมของมนุษย์หรือธรรมที่ทำให้เป็นมนุษย์บ้าง

๓.๔.๘ พฤติกรรมการปฏิบัติตนตามหลักเบญจธรรม

เบญจธรรม หมายถึง ธรรมอันดีงาม มี ๕ ประการ เป็นธรรมข้อที่ควรปฏิบัติควบคู่กันไปกับเบญจศีล สนับสนุนให้การรักษาศีลมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น มี ๕ ประการ^{๕๕} ดังนี้

๑) เมตตากรุณา หมายถึง ความรัก ความปรารถนาดีให้ผู้อื่นมีความสุขความเจริญ มีความสงสารคิดช่วยเหลือให้พ้นจากทุกข์ตลอดเวลา ธรรมข้อนี้สนับสนุนให้มนุษย์มีเมตตากรุณาต่อกัน เลิกการฆ่าอาฆาตพยาบาทจองเวรกัน เบญจธรรมข้อนี้คู่กับเบญจศีลข้อที่ ๑

๒) สัมมาอาชีวะ หมายถึง ความพากเพียรพยายามเลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบมีอาชีพสุจริต ธรรมข้อนี้สนับสนุนให้มนุษย์ผู้ปฏิบัติตามละเว้นมิฉฉาชีพที่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่นและสังคมทั่วไป เบญจธรรมข้อนี้คู่กับเบญจศีลข้อที่ ๒

๓) กามสังวร หมายถึง ความสำรวมระวังรู้จักยับยั้งควบคุมตนในทางกามารมณ์ไม่หลงในรูป เสียง กลิ่น รส และผัสสะ ธรรมข้อนี้สนับสนุนให้มนุษย์ยั้งยั้งพอใจในคู่ครองของตนเอง ไม่ทำลายน้ำใจของผู้อื่น เบญจธรรมข้อนี้คู่กับเบญจศีลข้อที่ ๓

๔) สัจจะ หมายถึง ความซื่อตรง ซื่อสัตย์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ธรรมข้อนี้สนับสนุนให้มนุษย์มีความยุติธรรม ซื่อตรง มีความจริงใจต่อผู้อื่น ไม่เป็นคนโกหกหลอกลวง เป็นคนตรงไปตรงมา มีวาจาสัตย์ เบญจธรรมข้อนี้คู่กับเบญจศีลข้อที่ ๔

๕) สติสัมปชัญญะ หมายถึง ความมีสติสัมปชัญญะรอบคอบ ฝึกฝนตนเองไม่ประมาท เล่นเลอเพลอตัว ทั้งก่อนและทำ กำลังทำ พุด คิด ธรรมข้อนี้สนับสนุนให้มนุษย์มีสติสัมปชัญญะ พิจารณาสิ่งต่างๆ ด้วยความรอบคอบ ไม่ประมาทพลั้งเพลอ เบญจธรรมข้อนี้คู่กับเบญจศีลข้อที่ ๕

ส่วนการปฏิบัติตนตามหลักเบญจศีลเบญจธรรมย่อมส่งผลดีแก่บุคคลและสังคม ได้แก่ มีความภาคภูมิใจในตนเอง เป็นที่ยอมรับของวิญญูชน เป็นคนแก่กล้ากล้าหาญในสังคม ชื่อเสียงย่อมแพร่กระจายไปไกล เป็นคนสง่างาม ล้ำเลิศ เป็นคนมั่งคั่งด้วยทรัพย์สิน มีชีวิตที่ปราศจากศัตรูได้รับความสงบสุขในชีวิต^{๕๖}

๓.๔.๙ พฤติกรรมด้านความซื่อสัตย์สุจริตและความอดทน

สัจจะ หมายถึง ความซื่อตรง ซื่อสัตย์ทั้งต่อตนเองและผู้อื่น ธรรมข้อนี้สนับสนุนให้มนุษย์มีความยุติธรรม ซื่อตรง มีความจริงใจต่อผู้อื่น ไม่เป็นคนโกหกหลอกลวง เป็นคนตรงไปตรงมา มีวาจาสัตย์ เบญจธรรมข้อนี้คู่กับเบญจศีลข้อที่ ๔ และขันติ ความอดทน ไสร้จจะ ความสงบเสถียร ขันติ แปลว่า ความอดทน เป็นลักษณะความเข้มแข็งของจิตในการพยายามทำ ความดีและถอนตัวออกจากความชั่ว ไสร้จจะ หมายถึง ความสงบเสถียร อธิษฐานยาม รักความประณีตหมั่นจดและสงบเรียบร้อย

^{๕๕} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๒๘๖/๒๔๗.

^{๕๖} จันทน์ อธิวัฒน์สิทธิ์, สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๗๐-๗๑.

เมื่อตอนอดทนแล้ว ก็พยายามสงบใจ ทำให้ใจเย็นลงด้วยอุบายอันชอบ เมื่อใจสงบแล้วก็ริยาว่าจากที่แสดงออกมาก็จะสงบเสีย^{๕๗} ดังนั้น โสรัจจะ จึงหมายถึง ความมีจิตเบิกบาน ไม่แสดงกิริยาอาการปรากฏให้เห็นแสดงกิริยาเรียบร้อยดังงามต่อเมื่อมีเหตุการณ์มากระทบ เป็นเหตุให้ต้องอดทนอดกลั้นคอยสนับสนุนขันติให้กำลังยิ่งขึ้น ซึ่งเป็นการรักษามารยาทให้เรียบร้อย^{๕๘}

๓.๔.๑๐ พฤติกรรมด้านความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ

ในความหมายของคำต่างๆ ที่ผู้วิจัยเห็นว่า มีความจำเป็นที่จะต้องนำมากล่าวในที่นี้ เพื่อให้เกิดความเข้าใจบริบทของศัพท์ว่า กตัญญูกตเวทิตาธรรม ได้แก่

๑) กตัญญู เป็นคำภาษาบาลีและเป็นคำนาม หมายถึง ผู้รู้อุปการะที่ท่านทำให้, ผู้รู้คุณท่าน, เป็นคำคู่กันกับกตเวทิตา^{๕๙}

๒) กตัญญู เป็นคำกริยานามปุงลิงค์และคำวิเศษณ์ แปลว่า ผู้รู้ซึ่งอุปการะอัน บุคคลอื่นทำแล้วแก้ตนโดยปกติ มีรูปวิเคราะห์ว่า กต อุปการ ชานาติ สีเลนาติ กตญญู แปลว่า ผู้มีปกติรู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก้ตน มีรูปวิเคราะห์ว่า กต ชนิตู สีมสสาติ กตญญู แปลว่าผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก้ตนมีรูปวิเคราะห์ว่า กต อุปการชานาติติ กตญญู^{๖๐}

๓) กตัญญูตา เป็นคำภาษาบาลี (คำนาม) หมายถึง ความกตัญญู, ความเป็นผู้รู้อุปการะคุณที่ท่านทำให้, ความเป็นผู้รู้คุณท่าน^{๖๑}

๔) กตัญญูตา เป็นคำกริยานามอิตถิลิงค์หรือเพศหญิง แปลว่า ความเป็นแห่งบุคคลผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก้ตน, ความเป็นแห่งบุคคลผู้รู้ซึ่งอุปการะอันบุพการีชนทำแล้ว, ความเป็นแห่งบุคคลผู้กตัญญู, ความเป็นผู้กตัญญู มีรูปวิเคราะห์ว่า กตญญูสส ภาโว กตญญูตา^{๖๒}

๕) กตเวทิตา เป็นคำภาษาบาลี (คำคุณศัพท์หรือกริยาวิเศษณ์) หมายถึง ผู้ประกาศคุณท่าน, ผู้สนองคุณท่าน, เป็นคำคู่กันกับ กตัญญู^{๖๓}

๖) กตเวทิตา เป็นคำวิเศษณ์ แปลว่า ยังบุคคลให้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้ว แก้ตน, ยังบุคคลให้รู้ซึ่งคุณอันบุคคลทำแล้วแก้ตน, ผู้ประกาศซึ่งอุปการะอันบุพการีชนทำแล้ว, ผู้ตอบแทนอุปการะของท่าน, ผู้สนองคุณท่าน, ผู้ตอบแทนคุณท่าน แต่หากเป็นคำกริยานามปุงลิงค์จะแปลว่า บุคคลผู้ยังบุคคลให้รู้ซึ่งอุปการะอันบุคคลอื่นทำแล้วแก้ตน^{๖๔}

๗) กตัญญูกตเวทิตา เป็นคำกริยานามปุงลิงค์หรือเพศชาย แปลว่า บุคคลผู้รู้คุณท่านและตอบแทนคุณท่าน ไทยตัดพุดเฉพาะกตัญญู แต่ความหมายหมายถึง กตเวทิตาด้วย

^{๕๗} งาม.ทุก. (บาลี) ๒๐/๔๑๐/๑๑๘.

^{๕๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๓๕๓.

^{๕๙} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๖.

^{๖๐} ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มทร-ไทย, (กรุงเทพมหานคร: อาหารการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๑๖๓.

^{๖๑} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๖.

^{๖๒} ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มทร-ไทย, หน้า ๑๖๓.

^{๖๓} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๖.

^{๖๔} ประยุทธ์ หลงสมบุญ, พจนานุกรม มทร-ไทย, หน้า ๑๖๔.

๘) กตเวทิตา เป็นคำภาษาบาลี (ค่านาม) หมายถึง ความเป็นผู้ประกาศ คุณท่าน, ความเป็นผู้สนองคุณท่าน, เป็นคำคู่กันกับ กตัญญู^{๖๕}

๙) กตัญญูกตเวทิตา เป็นการรวมเอาคำศัพท์ว่า กตัญญู + กตเวทิตา มีความหมายว่า ความกตัญญูกตเวทิต หรือการรู้สำนึกในบุญคุณและตอบแทนบุญคุณ ส่วนในงานวิจัยนี้ เพิ่มคำว่า “ธรรม” เข้ามาอีก เพื่อแสดงภาวะว่าผู้นั้นดำรงอยู่ในความกตัญญูรู้คุณ จึงใช้คำว่า “กตัญญูกตเวทิตาธรรม” ในภาษาไทยนิยมเรียกว่า “กตัญญูกตเวทิต” ซึ่งมีความหมายดังกล่าวแล้วนั้น^{๖๖}

พฤติกรรมในการปฏิบัติตามหลักกตัญญูกตเวทิต

ชื่อหลักพุทธธรรม	การนำไปปฏิบัติ
กตัญญูกตเวทิตต่อการทำความดี เช่น ต่อดวง/พระสงฆ์	-ทำกิจกรรมร่วมกับเพื่อนๆ ในเชิงสร้างสรรค์ เช่น กิจกรรมทำบุญตักบาตร การช่วยเหลือเพื่อนๆ ทำกิจกรรม
กตัญญูกตเวทิตต่อบุพการี	-เชื่อฟังผู้ปกครองและไม่ทำให้ท่านเสียใจ ด้วยการตั้งใจศึกษาเล่าเรียนและช่วยเหลืองานบ้าน เป็นเยาวชนที่ประพฤติตนเหมาะสม ไม่เที่ยวเตร่กลางคืน
กตัญญูกตเวทิตต่อ โรงเรียน	-ไม่ก่อปัญหาแก่โรงเรียนและร่วมงานโรงเรียนในโอกาสต่างๆ เช่น กิจกรรมวันแม่แห่งชาติ ช่วยเหลืองานคุณครู เล่นกีฬาที่ชอบและส่งเสริมเพื่อนๆ ให้เล่นกีฬาเพื่อห่างไกลยาเสพติด
กตัญญูกตเวทิตต่อประเทศ ไทย/ชาติไทย	-เป็นพลเมืองที่ดีคนหนึ่ง และรู้จักบุญคุณของแผ่นดิน เช่นไม่ยุ่งเกี่ยวกับสิ่งเสพติดให้โทษ

๓.๔.๑๑ พฤติกรรมด้านการให้อภัยแก่บุคคลอื่น

พระพุทธศาสนาซึ่งถือเป็นศาสนาแห่งสันติภาพและการให้อภัยอย่างแท้จริง พระพุทธศาสนาถือได้ว่าเป็นศาสนาที่สอนให้เรามีความรัก^{๖๗} รวมไปถึงการให้อภัยแก่เพื่อนมนุษย์ด้วยความเสมอภาคอย่างเท่าเทียมกัน ดังปรากฏในวัฒนธรรมของสังคมชาวพุทธไทย เมื่อเราพลั้งเผลอทำผิดต่อกัน เกิดความเข้าใจผิดต่อกัน เกิดความขัดแย้งกัน เราก็จะแสดงความรักความเมตตา และมักให้อภัยซึ่งกันและกัน มีการขอโทษ ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา และเป็นวัฒนธรรมอันดีงามของสังคมไทย หลักการนี้สามารถพิสูจน์ได้จากการที่พระพุทธเจ้าทรงมีความเสมอภาคในทุกคน^{๖๘} ไม่ว่าผู้นั้นจะเป็นใคร กล่าวคือ พระองค์ทรงรักและเมตตาราหุลกุมารเช่นใดความรักและความเมตตาที่พระองค์มีต่อพระเทวทัต หรือโจรองคุลิมาล ก็เป็นไปในลักษณะเดียวกันถึงแม้พระองค์จะถูกพระเทวทัตปองร้ายและทำลายพระองค์ด้วยวิธีการต่างๆ หรือโจรองคุลิมาลจะฆ่าพระองค์ พระองค์ก็มีได้มี

^{๖๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๖.

^{๖๖} พระมหาอุดม สารเมธี, กตัญญูกตเวทิตา การรู้จักตอบแทนคุณ, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ระฆังทอง, ๒๕๔๘), หน้า ๕.

^{๖๗} คำว่า “ความรัก” เป็นคำในภาษาไทย ตรงกับคำในพระพุทธศาสนาหลายคำ ซึ่งแบ่งออกเป็น ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มคำที่เป็นกุศลได้แก่ เมตตา (ความรักใคร่ปรารถนาจะให้อื่นเป็นสุข) กรุณา (ความสงสารปรารถนาจะให้อื่นพ้นทุกข์) กลุ่มคำที่เป็นฝ่ายอกุศลได้แก่ ราคะ (ความกำหนัดยินดี) ตัณหา (ความทะยานอยาก) โลภะ(ความรักใคร่เยื่อใย) และกลุ่มคำที่เป็นกลางๆ ได้แก่ ฉันทะ (ความพอใจ) ปิยะหรือเปมะ (ความรักหรืออารมณ์ที่น่ายรัก) ดูเพิ่มเติม อภิ.สง. (ไทย) ๓๔/๑๐๖๕/๒๗๒-๒๗๓, อภิ.สง. (บาลี) ๓๔/๑๐๖๕/๒๕๑.

^{๖๘} พ.ธ. (บาลี) ๑/๑๓๖.

ทำให้อาฆาตต่อท่านเหล่านั้น แต่ในขณะเดียวกัน กลับทรงให้อภัยทานและปรารภณาที่จะให้ท่านเหล่านั้นรอดพ้นจากการตกอยู่ในสภาพเช่นนั้น

ในลักษณะการให้อภัยแบบเดียวกันนี้ พระองค์ได้ทรงให้อภัยทานพระเจ้าอชาตศัตรูโอรสพระเจ้าพิมพิสาร ที่มาเฝ้าพระองค์ ณ วัดอัมพวันใกล้กรุงราชคฤห์ แคว้นมคธ ความผิดของพระเจ้าอชาตศัตรูมีหลายเรื่องที่สำคัญคือ โทษปิตุฆาตเพราะปรารภณาราชบัลลังก์ของพระเจ้าพิมพิสารที่หลงเชื่อพระเทวทัตจึงจับพระบิดาขังจนสิ้นพระชนม์ ยิ่งกว่านั้นยังให้การสนับสนุนพระเทวทัตในความพยายามจะลอบสังหารพระพุทธองค์ด้วยการส่งทหารธนูใช้ธนูอาบยาพิษลอบประทุษร้ายพระพุทธเจ้าโทษของพระเจ้าอชาตศัตรูจึงร้ายแรงเป็นอย่างยิ่ง เมื่อพระเจ้าอชาตศตรูขอประทานอภัยโทษพระพุทธเจ้าก็ตรัสประทานอภัยให้ด้วยพระเมตตา^{๖๙}

๓.๕ การพัฒนาพฤติกรรมเยาวชนแบบบูรณาการบ้าน วัด โรงเรียน

ก่อนที่จะศึกษาถึงการพัฒนาพฤติกรรมเยาวชนแบบบูรณาการระหว่างบ้าน-วัด-โรงเรียน ผู้วิจัย ขอเกริ่นนำบริบทโดยทั่วไปของสังคมไทยไว้โดยสังเขป กล่าวคือ สังคมไทยนั้นมีลักษณะเฉพาะของสังคมไทย ซึ่งพิจารณาจากลักษณะทางการปกครองการควบคุมทางสังคม ขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนา อาชีพ เอกลักษณ์ของสังคมไทย ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่เกี่ยวข้องไม่ว่าจะเป็น บ้าน (ผู้ปกครอง) วัด (พระสงฆ์) และโรงเรียน (ผู้บริหารและคณะครูอาจารย์) พึงสำนึกถึงความละเอียดอ่อนในการแก้ไขปัญหาของเยาวชนในทุกๆ มิติ เช่น ปัญหายาเสพติด ปัญหาการเล่นพนันฟุตบอล ปัญหาการหนีเรียน ปัญหาความไม่มีความภาคภูมิใจในการเรียน เป็นต้น เหล่านี้ พึงจับมือร่วมกันประสานความช่วยเหลือกันอยู่เสมอ เยาวชน จึงจะเกิดการพัฒนาพฤติกรรมแบบบูรณาการได้อย่างแท้จริง นั่นเอง ดังแนวทางในการบูรณาการต่อไปนี้

๓.๕.๑ การพัฒนาพฤติกรรมเยาวชนของบ้าน (ผู้ปกครอง)

ครอบครัว เป็นหน่วยสังคมที่สำคัญมากในทุกๆ สังคม มีบทบาทและหน้าที่ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคมและจิตใจ ถือเป็นสถาบันพื้นฐานของสังคม ถ้าครอบครัวเข้มแข็งปัญหาคนชราและปัญหาเด็กจะไม่เกิด ปัญหาสังคมของชาวตะวันตกส่วนใหญ่จะเป็นปัญหาคนชราถูกทอดทิ้ง ไร้ค่า ดังนั้น หน้าที่ของครอบครัวพอสรุปได้ ดังนี้

- ๑) หน้าที่ในการส่งเสริมความเจริญเติบโตส่วนบุคคลของบุตร
- ๒) การให้ความรัก ความอบอุ่น มั่นคง ปลอดภัย
- ๓) การให้เสรีภาพส่วนบุคคล
- ๔) การแนะนำสั่งสอน
- ๕) การปลูกฝังนิสัยที่เอาใจใส่ในปฏิกิริยาของผู้อื่น
- ๖) หน้าที่ในการสร้างสันติสุขภายในบ้าน
- ๗) การสร้างความเป็นปึกแผ่น มั่นคง ให้แก่ครอบครัว

^{๖๙} วิ.จุ. (ไทย) ๗/ ๓๓๙-๓๒๔/ ๑๘๕-๑๙๗, ที.สี.(ไทย) ๙/๑๕๐-๒๕๓/๔๘-๘๖, ที.สี. (ไทย) ๑/๑/ ๓๓๗-๔๙๖ อ้างใน ชัยวัฒน์ สถาอานันท์. อภัยวิถี: มิตร ศัตรู และการเมืองแห่งการให้อภัย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิเด็ก, ๒๕๔๓), หน้า ๓๘.

๘) หน้าที่ในการสร้างจุดหมายชีวิตและแรงจูงใจ^{๗๐}

สรุปว่า สถาบันครอบครัวในแต่ละสังคมย่อมมีค่านิยมต่างกันตามวัฒนธรรมของสังคม เช่น สังคมสมัยใหม่ สามิและภรรยา มีค่านิยมในการหาเลี้ยงครอบครัวเท่าเทียมกัน การร่วมรับผิดชอบกิจกรรมต่างๆ ในครอบครัวอย่างเท่าเทียมกัน

ผลจากการศึกษาวิจัยของนักสังคมวิทยา พบว่า โดยปกติแล้วลักษณะของครอบครัว มักจะมีความแตกต่างกัน ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับพื้นฐานทางสังคม ได้แก่ ค่านิยมขนบธรรมเนียมประเพณีและ วัฒนธรรมของแต่ละสังคมเป็นสำคัญ สำหรับครอบครัวไทยเรานั้นได้รับอิทธิพลจาก “ค่านิยม” (Values) วัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากลักษณะต่างๆ ที่ปรากฏเป็นเอกลักษณ์ของครอบครัวไทย ดังต่อไปนี้^{๗๑}

๑) ครอบครัวไทยนิยมยกย่องให้ผู้ชายเป็นหัวหน้าครอบครัว มีหน้าที่คุ้มครองป้องกันภัยอันตรายต่างๆ และให้ความอุปการะเลี้ยงดูให้ความรักให้เกียรติแก่สมาชิกในครอบครัวตามควรแก่ฐานะของตน เป็นผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับเศรษฐกิจของครอบครัวและผู้นำของครอบครัวมีอำนาจและสิทธิมากที่สุด ในครอบครัว เป็นผู้บริหารภายในครอบครัวและเป็นผู้สืบสกุล บุตรจะต้องใช้นามสกุลของบิดา และภรรยาต้องใช้นามสกุลของสามี

๒) ครอบครัวไทยให้ความสำคัญต่อระบบผู้อาวุโส (Seniority) มีการเคารพเชื่อฟังตามลำดับอาวุโส จะเห็นได้ว่าครอบครัวไทยส่วนใหญ่จะมีการอบรมสั่งสอนให้สมาชิกในครอบครัว รู้จักเคารพผู้อาวุโสกว่า เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า น้า อา ฯลฯ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมชนบททั่วไป บุคคลผู้สูงอายุในครอบครัวมักจะได้รับ ความเคารพยำเกรง และเป็นที่พึ่งของผู้เยาว์อยู่เสมอ ทั้งการให้คำปรึกษาด้านส่วนตัวและการงาน เพราะฉะนั้นในครอบครัวไทยจึงปรากฏลำดับชั้นของ ความมีอาวุโสไว้มากมาย (ปู่ ย่า ตา ยาย ลุง ป้า น้า อา พี่) การแสดงความเคารพเชื่อฟังผู้อาวุโสนี้อาจเป็นผลมาจากค่านิยมในเรื่องการยกย่องผู้อาวุโสคนไทยเป็นสำคัญ เพราะคนไทยมักจะให้เกียรติต่อผู้สูงอายุ เนื่องจากเชื่อว่า มีประสบการณ์ชีวิตมากมาย จึงสามารถเข้าใจถึงสภาพต่างๆ ได้ดีกว่าคนที่มีอายุน้อยกว่า ดังนั้น ผู้อาวุโสจึงเป็นที่ยอมรับของคนทั่วไปในสังคมไทย ดังคำกล่าวที่ว่า “ตามหลังผู้ใหญ่หมาไม่กัด”

๓) ครอบครัวไทยเป็นครอบครัวเดี่ยว (Monogamy) คือ ผู้ชายมีภรรยาคนเดียวตามกฎหมายแต่ความจริงของลักษณะครอบครัวไทยในเรื่องที่ผู้ชายมีภรรยาคนเดียวหรือหลายคนนั้นยังไม่สามารถกำหนดได้แน่ชัดเนื่องจากหลักฐานต่างๆ ในอดีตนั้นได้แสดงให้เห็นว่าชายไทยมักนิยมมีภรรยาหลายคนซึ่งเป็นการสมรสแบบ Polygene ดังเราจะเห็นได้จากการที่พระมหากษัตริย์เจ้าฟ้าฯ ชุนนางชั้นสูง ข้าราชการ พ่อค้า หรือแม้แต่คนธรรมดาในสมัยก่อนนิยมมีภรรยาครั้งละหลายๆ คน ถือว่าเป็นการสร้างบารมีและแสดงความสามารถทางเพศด้วย จนถึงสมัยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล (รัชการที่ ๘) จึงมีกฎหมายระบุแน่ชัดว่าให้ผู้ชายไทยสามารถทำการสมรสได้เพียงครั้งเดียว การสมรสครั้งต่อมาถือว่าไม่ถูกต้องตามกฎหมาย เพราะฉะนั้น ถ้าพิจารณาในแง่ของกฎหมายไทยปัจจุบันเป็นเกณฑ์ก็อาจกล่าวได้ว่า ครอบครัวไทยเป็นแบบสามีเดี่ยว ภรรยาเดี่ยว (Monopoly) แต่

^{๗๐} ที.ปา.(ไทย) /๓๐๔/๒๕๔.

^{๗๑} บรรเทิง พาพิจิตร, สังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๓๙-๔๐.

ในทางปฏิบัติผู้ชายไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดีและมีตำแหน่งทางสังคมสูงๆ นั้น ยังคงนิยมมีภรรยาหลายคนในเวลาเดียวกันซึ่งสังคมนิยมเรียภรรยาคูที่ไม่ถูกต้องตามกฎหมายนั้นว่า “อนุภรรยา”

๔) มีความผูกพันทางสายโลหิต กล่าวคือ ครอบครัวไทยมักจะมีญาติ พี่น้องอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวใหญ่ พ่อแม่รักใคร่ผูกพันกับลูกมากแม้ลูกจะแต่งงานแยกย้ายมีครอบครัวไปแล้วก็ยังคงห่วงใยและยังให้ความอุปการะอยู่เสมอ ถึงแม้ว่าบ้านจะอยู่ห่างไกลกันก็ยังไปมาหาสู่พัวพันอาศัยกันเหมือนเดิม

๕) เด็กเป็นที่รวมความสนใจของครอบครัว กล่าวคือ โดยทั่วไปแล้วครอบครัวไทยทุกคนรักเด็ก พ่อแม่เสียสละทุกอย่างเพื่อลูก ส่งเสริมให้ลูกได้รับการศึกษาเพื่อสร้างความมั่นคงให้กับชีวิต เด็กจะถูกอบรมให้รู้จักช่วยตนเองตั้งแต่ยังเล็กและเมื่อโตขึ้นเด็กก็จะพยายามสร้างตัวเองให้มากที่สุด

๖) ครอบครัวไทยเป็นครอบครัวขนาดเล็ก (Nuclear Family) ในปัจจุบันนี้ครอบครัวไทยเป็นครอบครัวเดี่ยว คือ มีพ่อ แม่ ลูกเป็นส่วนใหญ่ โดยเฉพาะในสังคมเมืองมักจะไม่ค่อยมีญาติพี่น้องมาอาศัยอยู่ด้วย การที่ครอบครัวเดี่ยวกลายเป็นครอบครัวที่สำคัญของสังคมในปัจจุบัน เพราะเป็นครอบครัวที่ย้ำถึงความเป็นอิสระเสรีภาพและความเป็นตัวของตัวเอง ซึ่งสอดคล้องกับคุณค่าของคนไทยในปัจจุบันนี้ แต่ก็ยังปรากฏว่ามีครอบครัวแบบขยายอีกเป็นจำนวนมากในสังคมชนบท ซึ่งส่วนมากเราจะพบในลักษณะญาติพี่น้องอาศัยอยู่ในย่านเดียวกันหรือปลูกบ้านใกล้เคียงกันแม้จะแต่งงานแล้วก็ตาม ญาติพี่น้องผู้อาวุโสมีอำนาจเหนือสมาชิกทุกคนในครอบครัวและเป็นผู้ชี้ขาดมีการให้ความช่วยเหลือกันภายในครอบครัว ทั้งกำลังทรัพย์และกำลังแรงงานด้วย ในสมัยปัจจุบันครอบครัวแบบนี้มีปริมาณน้อยมาก เพราะอิทธิพลของอารยธรรมตะวันตก

๓.๕.๒ การพัฒนาพฤติกรรมเยาวชนของวัด (พระสงฆ์)

วัดเป็นสถานที่ที่มีบทบาทในการสนับสนุน ส่งเสริม สงเคราะห์ เยาวชนในรูปแบบต่างๆ ในปัจจุบัน เช่นเป็นศูนย์กลางการศึกษา เป็นศูนย์รวมความคิดด้านการพัฒนาชุมชน เป็นศูนย์รวมใจของชุมชน เมื่อมีปัญหา เป็นหอศิลป์ประจำชุมชน เป็นโรงพยาบาลของชุมชน เป็นสถานที่ในการบำเพ็ญกิริยาวัตรต่างๆ ไม่ว่าให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา นอกจากนี้ พระสงฆ์ก็มีบทบาทที่สำคัญที่มีต่อเยาวชน^{๗๒} มีดังนี้

- ๑) ห้ามปรามสอนให้เว้นจากความชั่ว
- ๒) แนะนำสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความดี
- ๓) อนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดี
- ๔) ให้ได้ฟังได้รู้สิ่งที่ยังไม่เคยรู้ไม่เคยฟัง
- ๕) ชี้แจงอธิบายหาสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง
- ๖) บอกทางสวรรค์ สอนวิธีดำเนินชีวิตให้มีความสุขความเจริญ

วัด เป็นสถานที่ในการสงเคราะห์ให้เยาวชนทำกิจกรรมต่าง ๆ โดยมีพระสงฆ์ ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนเยาวชน ให้เว้นจากความชั่ว แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี โดยอนุเคราะห์ด้วยความ

^{๗๒} จำนง อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ, สังคมวิทยา, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๗๙-๘๐.

ปรารถนาดี แสดงธรรมให้เยาวชนได้รู้สิ่งที่ยังไม่เคยรู้ไม่เคยฟัง ชี้แจงอธิบายหาสิ่งที่เคยฟังแล้วให้เข้าใจแจ่มแจ้ง บอกทางสวรรค์เพื่อสอนวิธีดำเนินชีวิตให้มีความสุขความเจริญ

๓.๕.๓ การพัฒนาพฤติกรรมเยาวชนของโรงเรียน (ผู้บริหาร/ครูอาจารย์)

ครู เป็นอีกผู้หนึ่งที่มีบทบาทในการพัฒนาเยาวชน ในสถาบันการศึกษา โดยเป็นผู้ชี้แนะแนวทาง และเป็นแบบอย่างให้นักเรียนเช่นกัน บทบาทของครูที่สำคัญมี ดังนี้

- ๑) สอนและแนะนำให้ศิษย์เป็นคนดี
- ๒) สอนให้ศิษย์เกิดความเข้าใจในเรื่องที่เรียนได้อย่างชัดเจน
- ๓) ส่งสอนและถ่ายทอดศิลปวิทยาให้อย่างสิ้นเชิง
- ๔) ส่งเสริมและยกย่องความดีงามตามความสามารถของศิษย์ให้ปรากฏไปทุกที่

๕) สร้างเครื่องคุ้มภัยในสารทิศ ด้วยการให้ความรู้ ส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความรู้อย่างกว้างขวางลึกซึ้ง สามารถนำไปปฏิบัติหน้าที่และใช้ในการดำรงชีวิตได้อย่างมีประสิทธิภาพและมีความสุข ซึ่งครูจะต้องเป็นผู้ที่มีขันติโสรจจะ คือ มีความสงบเสงี่ยม สารวมทั้งกาย วาจา และใจ มีมารยาทงดงาม และมีหิริโอตตปเป ในการกระทำทั้งหลาย เพื่อเป็นแบบอย่างที่ดีให้เยาวชนในฐานะศิษย์นอกจาก นี้สถาบันการศึกษา อันได้แก่ โรงเรียน หรือมหาวิทยาลัย เป็นสถาบันการศึกษา ที่สำคัญที่จะเอื้อ ประโยชน์ให้เยาวชน ในการศึกษา โดยเน้นการจัดสถานที่ เพื่อสนับสนุนให้เยาวชนได้พัฒนาตนเองอย่างบูรณาการ ซึ่งส่งเสริมให้เกิดความเจริญงอกงาม ตามลักษณะแห่งปัญญาคุณธรรม ๔ ประการคือ

- ๑) สัปปริสังสวะ หมายถึง การอยู่ใกล้คนดี ใกล้ผู้มีครู อาจารย์ดี มีข้อมูลมีสื่อที่ดี
- ๒) สัทธัมมัสสนะ หมายถึง เอาใจใส่ศึกษาโดยมีหลักสูตรการเรียนการสอนที่ดี
- ๓) โยนิโสมนสิการ หมายถึง มีกระบวนการคิดวิเคราะห์พิจารณาเหตุผลที่ดีและถูกวิธี
- ๔) อัมมานุสุมมปฏิบัติ หมายถึง ความสามารถนำความรู้ไปใช้ในชีวิตได้ถูกต้องเหมาะสม

ดังนั้น โรงเรียน จึงเป็นสถาบันหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญต่อเยาวชนในการศึกษา ทั้งนี้โรงเรียนควรจัดสถานที่ให้เหมาะแก่การพัฒนา และในส่วนของคุณครู ก็มีบทบาทในการเป็นผู้อบรมสั่งสอนชี้แนะและเป็นแบบอย่างที่สำคัญแก่เยาวชนในฐานะที่เป็นศิษย์ ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาพฤติกรรมตามแนววิถีพุทธของโรงเรียนบ้านเขวาสันติราษฎร์ศึกษาพอสรุปได้ดังนี้^{๗๓}

๑. การนำหลักธรรมไปบูรณาการสานแทรกในรายวิชาที่เกี่ยวข้องในกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา ศิลปะและวัฒนธรรม เช่น หลักสังคหวัตถุ ๔ กิจกรรมส่งเสริมศีลธรรม จริยธรรมในรูปแบบการสวดมนต์ไหว้พระ การทำบุญตักบาตร การฝึกสมาธิ การใช้วาจาที่มีสุภาพ การปฏิบัติตนตามหลักเบญจศีล-เบญจธรรม ความเชื่อสัจสุจริต ความขยันอดทน มีความกตัญญูกตเวที รู้จักให้อภัยผู้อื่น การแผ่เมตตาแก่สัตว์และบุคคลทั่วไป ทางโรงเรียนจัดกิจกรรมเข้าค่ายอบรมคุณธรรม จริยธรรมแก่เด็กเป็นประจำทุกปี

๒. การนำหลัก บวร (บ้าน วัด โรงเรียน) มาเป็นยุทธศาสตร์ โดย ประชุมชาวบ้าน พระสงฆ์ ผู้บริหารและครูโรงเรียน เพื่อประสานงานในการจัดกำหนดยุทธศาสตร์ขับเคลื่อนแก้ปัญหา ด้านจริยธรรมและศีลธรรมของนักเรียน โดยทั้งสามกลุ่มต้องทำงานร่วมกัน บ้านได้แก่ผู้ปกครองนักเรียนต้องประพฤติตนเป็นแบบอย่างที่ดีแก่บุตรหลานให้ความรักอบอุ่นอบรมพร่ำสอนเป็นประจำ

^{๗๓} สัมภาษณ์ นายประชา แสนเย็น, ผู้อำนวยการโรงเรียนบ้านเขวาสันติราษฎร์ศึกษา, ๒ พฤศจิกายน ๒๕๕๖.

วัดโดยเจ้าอาวาสและคณะสงฆ์ต้องจัดกิจกรรมส่งเสริมศีลธรรมแก่เด็กอย่างจริงจัง ส่วนโรงเรียนเป็นหน่วยงานหลักที่มีหน้าที่ในการอบรมขัดเกลาพฤติกรรมเชิงจริยธรรมแก่เด็กนักเรียนโรงเรียนบ้านเขวาสันติ ได้ดำเนินการตามยุทธศาสตร์ข้างบนที่ระบุ

๓. การพัฒนาพฤติกรรมของเยาวชนให้เป็นคนเก่ง คนดีและรู้จักใช้ชีวิตอย่างมีความสุข ได้นั้น บ้าน (ผู้ปกครอง) วัด (พระสงฆ์) และโรงเรียน (ผู้บริหาร/ครูผู้สอน) จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นยุทธศาสตร์ในการขับเคลื่อนให้เยาวชนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมต่างๆ เช่น ปัญหายาเสพติด ปัญหาหนีเรียน ไม่เชื่อฟังผู้ปกครอง และรู้จักบูรณาการหลักธรรมที่จำเป็นมาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน การทำงานที่บ้านและการร่วมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา สรุปสาระสำคัญของหลักธรรมต่างๆ ได้แก่ การสอนให้เยาวชนพฤติกรรมกาปฏิบัติตนตามหลักกัฏฐิบาท ๔ เช่น ให้ความขยันหมั่นเพียรในการเรียน เป็นต้น การปฏิบัติตนตามหลักสังคหวัตถุ ๔ เช่น การมีน้ำใจรู้จักแบ่งปันสิ่งที่ดีแก่เพื่อนๆ และโรงเรียน หมั่นบำเพ็ญบุญกุศลในแต่ละโอกาสสำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น การสวดมนต์ไหว้พระ การทำบุญตักบาตร รู้จักวิธีการนั่งฝึกสมาธิหรือฝึกการสมาธิให้มั่นคง รู้จักการใช้วาจาที่สุภาพต่อเพื่อนๆ คุณครูและบุคคลอื่น รู้จักรักษาดินตามหลักเบญจศีล-เบญจธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตและความอดทนในการศึกษาเล่าเรียน รู้จักมีความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณ ต่อพระสงฆ์และโรงเรียนของตนเอง

สรุปได้ว่า การพัฒนามนุษย์จะเป็นการสร้างภูมิคุ้มกันในมิติต่างๆ ให้แก่ ปัจเจกครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศ โดยใช้แนวคิดและทิศทางการพัฒนาประเทศสู่ความยั่งยืนตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงต่อเนื่อง เป็นทุนทางมนุษย์ ทุนทางสังคม ทุนทางกายภาพ ทุนทางการเงิน ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และทุนทางวัฒนธรรม การพัฒนาเยาวชนให้เป็นบุคคลผู้ที่มีพฤติกรรมที่พึงประสงค์ทั้ง ด้านตรงกับเป้าหมายของการพัฒนาเยาวชนตามแนววิถีพุทธที่แบ่งตามตามประโยชน์ที่ได้รับ ในเป้าหมายในปัจจุบัน คือ เป็นเป้าหมายที่เกิดจากการที่พฤติกรรมดำเนินไปอย่างชอบธรรมการปฏิบัติต่อ ต่างๆ อย่างถูกต้อง พฤติกรรมที่ กระทำ จะต้องทำตนและผู้อื่นที่เกี่ยวข้องให้มีความสุข อยู่ร่วมกันด้วยดี ปฏิบัติหน้าที่ต่อกันอย่างถูกต้องในระหว่างบุคคล เพื่อความสุขร่วมกันซึ่งเป็นเป้าหมาย ปัจจุบันในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งการพัฒนาในสังคมไทยนำมาใช้เนื่องจากเห็นผลในปัจจุบันชัดเจน ดังนั้นเป้าหมายของการพัฒนาเยาวชนในสังคมไทย สามารถส่งผลให้เยาวชน กระทำ พฤติกรรมของตนเอง ให้ดำเนินไปสู่เป้าหมาย ที่สูงขึ้น ในเป้าหมายในอนาคต อันเกี่ยวกับการพฤติกรรมที่เยาวชน แสดงออกในด้านคุณค่าของชีวิต และเป้าหมายขั้นสูงสุดเกี่ยวกับสาระที่แท้จริงของพฤติกรรมชีวิต มนุษย์ ตามลำดับ ได้ ด้วย เนื่องจากพฤติกรรมที่ดีในปัจจุบัน ย่อมส่งผลต่อไปในพฤติกรรมที่จะกระทำให้ออนาคตและพฤติกรรมขั้นสูงสุดได้